

Skrita pričevanja o potresu leta 1348 v slovenskih deželah

— Marija Klobčar —

Studying comparative material based on studies of folklore associated with believing in water deities and folksong traditions has led to new insight into why the Kamnik Lake breached the natural dam: discovering that the spill actually occurred following an earthquake in 1348. Opposing this finding is the absence of written testimonies about the lake and its spill in contemporaneous chronicles. This prompted further research, including finding additional testimonies about the earthquake and other events in the second half of the 14th century as well as interpretations of mythological traditions associated with earthquakes.

KEYWORDS: earthquake 1348, oral tradition, colonisation, Šutna, dragon, fish Faronika, St. Christopher, Kamnik

DVOM V OBSTOJ KAMNIŠKEGA JEZERA IN V NJEGOVO RAZLITJE KOT IZHODIŠČE ZA RAZMISLEK

Preučevanje folklornega izročila, povezanega z verovanjem v nadnaravne sile v vodi in s pesemskim izročilom o lizbonskem potresu, je prek študija primerjalnega gradiva vodilo v nov pogled na kamniško jezero. Bistvo tega pogleda je domneva, da je jezero obstajalo še v času srednjeveškega Kamnika, sam Kamnik pa je bil po tej interpretaciji na območju sedanje Šutne. Izhodišče za ta pogled, ki se opira na številna doslej neopažena pričevanja, sta razlaga izraza Šutna, ki pomeni ruševine, in redno zvonjenje v neveljski cerkvi svetega Jurija; to je ohranjalo spomin na razlitje jezera in je s tem dokazovalo, da je do katastrofe prišlo razmeroma pozno, vsekakor pa po pokristjanjenju. Članek razlitje jezera povezuje s potresom leta 1348 (Klobčar 2015).

Temu pogledu, ki je izzval kar nekaj pomislekov, nasprotuje odsotnost pričevanj o samem jezeru in o tem dogodku v sočasnih kronikah – razen dolgo neznane in danes izgubljene kronike iz Frančiškanskega samostana v Kamniku (Stele 1922–1928: 94). Pomisleke o tem, zakaj o tako usodnem dogodku, kot je bilo domnevno razlitje jezera, ni sočasnih zapisov, sem imela ves čas pisanja tega članka tudi sama. Hkrati sem se zavedala, da je dvom v obstoj jezera in v njegovo razlitje tudi pri nosilcih izročila povzročal samocenzuro in s tem slabil pričevanja. Ob tem me je v povezavi s kamniškim jezerom begalo še dvojje nasprotij, ki se pokažeta ob pozornejšem preučevanju kamniškega izročila.

Prvo nejasnost pomeni obstoj dveh zmajev: poleg zmaja, za katerega so ljudje verjeli, da živi v jezeru (Stele 1922–1928: 69; Cevc E. 1958: 141) in so mu kot žrtve darovali ljudi (Klobčar 2011: 182–183), je v kamniški okolici izpričano tudi izročilo o zmaju, ki živi pod Kamniškim vrhom (Podbrežnik Vukmir 1999: 13). Nejasen je tudi kamniški grb: pred mestno zavetnico sveto Marjeto, ki so jo iz strankarskih razlogov v devetdesetih letih 19. stoletja zamenjali z Veroniko, je bila namreč v kamniškem grbu podoba ženske s kačjim repom (Valvasor 1689, XI: 544).

Na vprašanje, zakaj razlitje kamniškega jezera ni izpričano v zapisih, vsaj delno odgovarjajo poročila o velikem številu jezer v preteklosti v slovenskih deželah in izročilo o tem, kako so prešla. To je ob preučevanju pripovednega izročila v 19. stoletju opazal že Simon Rutar: »O vseh večjih jezerih slovenskih ohranil je naš narod lepe pripovedi. Te pripovedi se mej seboj mnogokrat ujemajo, tako da so uže nekateri poskušali razlagati njihov postanek.« (Rutar 1881: 682) Ob omembi Morlotove razprave o pripovedki o cerkvi na jezeru je Rutar ugotavljal: »Tako je gotovo, da so po vseh večjih dolinah na Slovenskem nekaj jezera stala. [...] Taka jezera so bila n. pr. po vsem Notranjskem mej Vrhniko in Ljubljano, ob Savi po Gorenjskem, ob Soči na Tolminskem in pod Gorico na severnej strani Krasa. Tako je bilo tudi na Štajerskem veliko ondešnjih dolin nekaj pod vodo in jezera so stala blizu Laškega, Nove cerkve, Slovenje Bistrice (,pultska dolina'), Šmarja za Bočem, Loke pri Poličanih, Slovenjega Gradca itd. [...] Jednako je bila baje vsa okolica mej Lembergom in Dobrno pod vodo. Pri Lembergu je bil svet zaprt in potok Dobrna je napolnjeval s svojo vodo vso dolino [...] Tudi okolica Sv. Marjete na Pesnici je bila jezero. Le mal hribček je molel kakor ostrov iz vode. Jednako je bila veržejska okolica pod vodo, zato ima trg še vedno ribo v svojem grbu.« Ob tem je omenil tudi nastanek Šaleške doline (Rutar 1881: 683), kjer je sredi 19. stoletja poleg imena Sv. Juri na jezeru in domačije v Šoštanju Brodnik spomin na jezero ohranjala tudi pesem: »Še dandanašnji popevajo pesem od jezera v skalski dolini« (Viljanski 1857: 236).

Ta pričevanja, ki jih dopolnjujejo pričevanja o jezerih s Tolminskega (Rutar 1882; nav. po Hrovatin 2007; Ivančič Kutin 2012: 183), razlaga nastanka Labotske doline (Rutar 1881: 686), pričevanja z Jezerskega (Karničar 1998) in jezer v Žirovski kotlini do Trebije, v Poljanski dolini (Stanonik 2005: 58–65), o jezeru v Rodiku (Peršolja 2000: 120) in drugih, kažejo na pomen izročila o jezerih, s tem pa na njihovo pogostnost. Izročilo razlitje jezer večinoma povezuje z zmajem ali s pošastjo, ki spominja nanj, ponekod pa so razlitje iz raznih vzrokov sprožili ljudje, v povezavi z graščaki ali brez njih (prim. Hrovatin 2007: 112). Predstavljeni razvid jezer (Hrovatin 2007: 112) dopolnjujejo toponimi, vključno z imeni cerkva, kot so Devica Marija na Jezeru v Prevaljah, vključno z zgodbo o odtekleu jezeru (Jukič idr. 2006: b. n. s.), Sveta Marija na jezeru nad Golim Brdom (Cerkev v Golem Brdu, b. n. l.), ali starejša poimenovanja cerkva, kot na primer Naša ljuba Mati na jezeru v Leskovcu pri Krškem (Zgodovina leskovške župnije, b. n. l.).

Kamniško jezero je bilo torej le eno od številnih jezer, ki so v začetku osemdesetih let 19. stoletja pritegnila Rutarjevo pozornost (Rutar 1881: 684–685). Ali je bila torej usoda kamniškega jezera neopažena zaradi pogostnosti jezer na Slovenskem? To obstoja jezera nikakor ne potrjuje, prav tako ne pojasnjuje, zakaj njegovo razlitje ni bilo ustrezno

zabeleženo v zapisih. Ob razjasnjevanju tega vprašanja se zato kaže bolj poglobljeno posvetiti verjetni in hkrati težko razumljivi razlagi za razlitje jezera, torej potresu leta 1348 (Klobčar 2015: 101) oziroma vprašanju, ali je razlitje kamniškega jezera res mogoče povezati z učinki potresa leta 1348.

RAZHAJANJA V POGLEDIH NA POTRES LETA 1348 IN NJEGOVE NAVEDBE V HISTORIOGRAFSKIH ZAPISIH

Potres leta 1348 je bil do devetdesetih let 20. stoletja znan kot Beljaški potres, v slovenskem prostoru pa sta bila odmevna predvsem podor Dobrača in razdejanje v Beljaku. Predstave o potresu so poleg ljudskega izročila v veliki meri ohranjala poročila menihov, cerkvenih dostojanstvenikov, vključno s Santoninovim popotnim dnevnikom iz leta 1486 (Santonino 1991: 54), in trgovcev. Poročila trgovcev se nanašajo predvsem na kraje, kjer je tekla pomembna trgovska pot od Vidma (Udine) preko Beljaka do Št. Vida na Koroškem (Hammerl 2000).

V sočasnih znanstvenih iskanjih poglede na ta potres zaznamujejo velika razhajanja. Veliko raziskav problematizira uveljavljeno predstavo o potresu oziroma o škodi, ki jo je povzročil na Koroškem, vključno z oceno žrtev podora Dobrača, ki je prvotno segala do števila 11.000 (Zorn 2002: 15). Podor Dobrača je ocenjen kot »slabotnejši odsev dokaj izdatnejših starejših« (Ilešič 1956: 62), število žrtev naj bi bilo po teh presojah veliko manjše – le nekaj deset ali nekaj sto (Neumann 1987; 1988; nav po Komac, Zorn 2007: 184; Zorn 2002: 17), škodo ob potresu pa naj bi »izkoriščali predvsem za znižanje davka in očuvanje premoženja« (Wieseflecker 2013: 20). Christa Hammerl je v svoji disertaciji prišla do ugotovitve, da je bil epicenter najverjetneje v Furlaniji in ne v Beljaku (Hammerl 1992; Hammerl 2005: 128). Ob analizi vloge samostana Podklošter so bila poročila o potresu ovrednotena tudi kot »multiplikatorji dogodka« (Wieseflecker 2013: 16).

Tem pogledom nasprotuje prepričanje, da je spomin na veliki potres zagnil »plašč pozabe« (Hödl 1987: 151), izhaja pa iz raziskav, ki poudarjajo nepojemljive razsežnosti potresa (Cremonesi 1978; Borst 1981; Hödl 1987). To stališče je poudarjalo, da se s tem potresom »po rušilni moči in grozi ter po razprostranjenosti in človeških žrtvah, ki jih je terjal, ne more primerjati noben naravni dogodek ne samo na Koroškem, temveč v vsej srednji Evropi [...]« (Lapajne 1987: 55) V tem potresu, zaradi katerega naj bi celo v Freisingu na Bavarskem zvonovi sami od sebe zazvonili (Hödl 1987: 151) in je trajal skoraj dve minuti, naj bi bilo »na Koroškem in Kranjskem, kjer je bilo po enoglasni sodbi vseh takratnih poročil najhuje,« okoli 40.000 žrtev (Lapajne 1987: 55).

V slovenski seizmologiji je kot posledica potresa leta 1348 na območju Slovenije zabeležena škoda na Starem Kolovcu pri Radomljah, Čušperku pri Grosupljem, v Novem gradu pri Podgradu blizu Ilirske Bistrice in v Mariboru (Lapajne 1987: 56). Kronike, ki so se ohranile na območju severno od Koroške, so zabeležile tudi nekaj podatkov o učinkih potresa v drugih slovenskih krajih. *Gesta Bertholdi*, ki omenjajo tudi posledice potresa na Kranjskem, med drugim navajajo uničenje Kranja, gradu Sostro (Ostrega Vrha), Lipniškega gradu pri Radovljici, Ribnice na Koroškem (Reifnitz) in Rožeka (Rosegg)

(Hammerl 2000). Grad Sostro (Osterberg) je hkrati z drugimi kraji naveden tudi v kroniki frančiškanskega patra Detmarja iz Lübecka. V njegovi kroniki je navedenih še veliko krajev, ki niso bili identificirani (Hammerl 2000).

Kljub osrediščenosti poročil na Beljak in Furlanijo je torej v teh omembah vsaj bežno mogoče zaslediti tudi Kranjsko. Andreas von Regensburg, ki je ob naslonitvi na poročila trgovcev opisal podrobnosti potresa v Beljaku, je v svojem opisu omenil, da je potres – poleg utrdbe Kellerberg in samostana Podklošter – na Kranjskem in na Koroškem porušil še 36 gradov (Hammerl 2000: 6–7).

Na pričevanje iz kronike *Gesta Bertholdi* se je skliceval tudi učitelj in polihistor Martin Zeiler, ki je v svojem izčrpnem in obsežnem potovalnem priročniku *Itinerarium Germaniae nov-antiquae* iz leta 1632 pisal tudi o slovenskih deželah. Njegovi zapisi so nastali na podlagi pisnih virov in na njegovih lastnih opažanjih. Ob predstavitvi Beljaka je Zeiler objavil spominski napis, ki je bil na eni od sten v cerkvi svetega Jakoba v Beljaku.

»Pravim ti, da je 1348

bil tedaj potres, na Spreobrnjenje sv. Pavla,

ki je uničil mesta, cerkve, gradove in vasi« (Zeiller 1632: 365).¹

Ta napis je v *Baselski kroniki* ohranil Christianus Wurstisen, vendar z napačno interpretacijo: beljaški potres je povezal s potresom v Baslu, ki je bil osem let pozneje. Zeiler je opozoril na napačno interpretacijo dogodka, v obrazložitvi napake pa je opozoril na razširjenost potresa leta 1348 na Slovenskem: »Ta spomin² se moti v tem, da potres v slovenskih deželah, ki je v letu 1348 na Ogrskem, Štajerskem, Koroškem in na Slovenskem uničil 26 mest in gradov, kot poroča Aventius, meša z baselskim potresom iz leta 1356. Za to, katere dežele je potres leta 1348 prizadel, glej tudi v M. Albertum Argentinensem de reb. gestis Bertoldi Episcopi Argentinensis.«³ (Zeiller 1632: 365).

Zeiller, ki je že leta 1632 poudaril nujnost kritičnega odnosa do virov, je torej mimogrede navedel učinke tega potresa v slovenskih deželah. Prav pomanjkanje dokumentiranja tega potresa je namreč ustvarilo sliko, kjer so slovenske dežele komajda zastopane. Na *Baselsko kroniko* in ohranitev napisa iz cerkve v Beljaku je pozneje opozorila tudi Topografia Provinciarum Austriacarum Austriae Styriae iz leta 1677, na Slovenskem pa je objavo zapisa navedel tudi Valvasor (Valvasor 1689, XV: 321).

Sredi 19. stoletja, v času širitve pismenosti med preprostimi ljudmi in prizadevanj za narodno osveščanje, je potres leta 1348 postal del zgodb, privlačnih za poučne domoznanske zapise. V prispevku, ki je leta 1850 izšel v Janežičevi *Slovenski bčeli*, pisec poudarja, da je potres poleg Koroške zaznamoval tudi Kranjsko. Pri tem se naslanja na starejše zapise: »Vsi tedajšni gorotanski letopisci nam od tega strašnega potresa pripovedujejo, ki je posebno na

¹ Sub M. C. triplo, quadraginta octo tibi dico, /Tunc fuit terrae motus, Conversio Pauli, /Suvertit Urbes, Basileam, Castraque Villaci (prevod Marjeta Pisk).

² Baselska kronika, op. M. K.

³ Es irret sich aber dieße Gedächtnuß in dem / daß sie der Windifchen Landen Erdbidem / in welchem Anno 1348. in Ungarn / Steyermarkckt / Kärndten / vnd dem Windifchen Lande 26. Stätte vnd Schlöffer / wie Aventinus meldet / verfallen / mit dem Baßlerifchen der sich Anno 1356. begeben / vermengt. Befihe auch / wie viel Ort in gemeltem 1348. Jahr / durch befägten Erdbidem / Schaden gelitten / den M. Albertum Argentinensem de reb. gestis Bertoldi Episcopi Argentinensis (prevod M. K. in dr. Eckhard John).

Kranjskem in Koroškem veliko škode napravil« (Posip Dobrača 1850). Zapis je opozoril tudi na izročilo, ki je živelo med ljudmi, hkrati pa tudi na materialne dokaze – na najdbe na območju nekdanj obsežnejšega Beljaka: »Spomin te strašne prigodbe, ktorej v koroškem zgodovini ni jednake, še dan današnji živi med prostim ljudstvom, katero še sedaj s strahom pripoveduje, kako se je cela Gorotanja i tudi bližnja Kranjska v svojem drobu stresla i se še mnogo gradov i hribov v bližnih deželah posulo. Ravno tako se tudi še danes pripoveda, da se je na te strašni den več kot polovica mesta Belaka, ki je poprej še dvakrat večje bilo, poplahnilo in zasulo, kar toliko gotoviše biva, ker se še današnje dni semtertje okol Belaka kar bodi iz prejšnih dob od časa do časa izkoplje.« (Posip Dobrača 1850)

V istem desetletju je v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* o potresu pisal duhovnik, pisatelj, publicist in zgodovinar iz Tržiča Peter Hicinger. »Slovensko zemljo potresi radi nadlegvajo, mnogokrat jih čutimo tudi sedanje čase; vendar v nekdanjih dneh so se godili večkrat posebni siloviti potresi, tako da so se hribje udirali, gradovi posipali in mesta. – Tak posebno strašen potres je bi leta 1348 ravno na dan spreobrnjenja sv. Pavla, 25. januarja proti večernični uri,⁴ kakor piše Valvasor (15. bukve str. 321) in drugi. Ta potres sicer ni zadel samo *slovenske zemlje*, segel je tudi čez *gornjo Italijo, Dalmacijo in Avstrijo, Ogersko in Moravsko*; terpel je celih 40 dni, in je razsul kacic 26 mest, in mnogo gradov, kakor piše štajarski zgodovinar A. J. Cesar, 40 gradov samo na Kranjskem, Koroškem in Štajarskem (Annal. B. III. stran 212). Ljudstvo in živina je konec našlo v razvalinah zidov, pohoštev in cerkev; mnogotere kraje so gore zasule in zemlja jih je požerla.« (Hicinger 1859: 168)

Hicinger je imel za svoj opis na voljo predvsem poročila o učinkih potresa na Koroškem: »Potres je Koroško potresel čez vso mero. Beljak je tako razdjnal, da ni ne ena hiša cela ostala, razum nekterih majhinių, lesenih. Tudi vélika cerkev, v kateri je bilo veliko moštva in ženstva, je s takim vihrom se posula, da ni mogel ne en človek oditi. Ravno tako se je godilo tudi po miniških hišah. Ravno tisto uro pa je tudi toliko vode priteklo po ulicah, da je bilo viditi, kakor da bi bila prav velika reka zemljo po verhu pokrila. Ravno tisti čas se je pa tudi ogenj užgal v posutih hišah, in je pokončal vse blago, ki je bilo po hišah.« (Hicinger 1859: 168)

Kot Tržičan je Hicinger ob potresu spregovoril tudi o podoru Košute in o zasutju trga pod Ljubeljem, vendar ni bil gotov, če se je to zgodilo ob tej priložnosti; dogodek je z gotovostjo umeščal le med leti 1261 in 1399. »Pravijo, da je skalovje posulo ves terg s cerkvijo vred, da so se pa ljudje oteli, in deloma na Koroško v Borovlje se preselili, deloma pa nižje se pomaknili, in novi Teržič sozidali, kjer je že poprej stalo nekaj hiš« (Hicinger 1859: 169).

Istega leta kot Hicinger je veliki potres v svojem obsežnem delu *Geschichte des Herzogthums Steiermark* opisal benediktinski pater, zgodovinar, arhivar in rektor graške univerze Karla in Franca dr. Albert Muchar. V opisu potresa se je naslonil na zapise kronistov, predvsem na kroniki iz Spodnje Avstrije, iz samostanov v Zwettlu in v Melku, in na salzburško kroniko. V šestem delu *Geschichte des Herzogthums Steiermark* je v poglavju, ki razčlenjuje vladavino Habsburžanov med letoma 1283 in 1373, po

⁴ Večernična ura – ura, ko so bile večernice, torej tretja ura popoldne.

obravnavi gospodarskih in upravnih sprememb v letu 1348 na koncu dodal: »Za to leto kronisti soglasno pripovedujejo o potresu, ki je bil 25. januarja ob 4. uri popoldne in je na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem pokončal več kot 40 najtrdnjših gradov, mest in krajev in povzročil silne zemeljske podore. Mesto Beljak na Koroškem naj bi bilo ob tem večinoma uničeno.«⁵ (Muchar 1859: 315–316)

Muchar je torej opozoril na usodnost potresa za Koroško, Štajersko in Kranjsko, in sicer s citatom iz kronike, ki je nastala v cistercijskem samostanu v Zwettlu: »Na praznik spreobrnjenja sv. Pavla se je zgodil tako silen potres, kot ga naša doba ne pomni. Kajti na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in vse do morja je porušil več kot 40 najtrdnjših gradov in mest in na nenavaden način postavil veliko goro nad veliko goro in tam zaustavil tekočo vodo, ki je uničila tudi številne vasi.« (Chron. Zwettl. Recent.: 544; nav. po Muchar 1859: 316)⁶

Petnajst let pozneje je v zgodovinskem pregledu Kranjske o tem potresu pisal slovenski pravnik in zgodovinar Avgust Dimitz, in sicer v obravnavi časa vladanja kneza Albrehta: »Bridke preizkušnje so prišle nad našo očetnjo pod njegovim vodstvom: leta 1339 roji kobilic, leta 1348 potres (istočasno na Štajerskem in na Koroškem) 25. januarja ob četrti uri popoldne.« (Dimitz 1874: 227)⁷ Dimitz se je pri tem skliceval na 6. del Mucharjeve *Geschichte der Steiermark*. Hkrati je opozoril na Valvasorjevo napako pri navajanju meseca in letnice usodnega potresa – Valvasor je namreč namesto 25. januarja ob tem navedel 25. februar, namesto leta 1348 pa leto 1340. Dimitz je po Valvasorju povzel podrobnosti potresa, vendar le v opombi (Dimitz 1874: 227).

Veliko doslednejši in izčrpnjši je bil v svoji predstavitvi potresa oziroma samega leta 1348 duhovnik in zgodovinar Josip Gruden, ki se je oprl tudi na izvirne zapise kronistov. Po njegovem opisu je potres zajel območje od Jadranskega morja do Donave, vključno s Furlanijo, najhujše pa je prizadel Koroško in Kranjsko: »Vsi zgodopisci tedanjega časa v živih barvah na široko opisujejo grozo razdejanja, ki ga je povzročil strašni potres leta 1348. – Bilo je na praznik izpreobrnjenja sv. Pavla dne 25. januarja, okoli 3. ure popoldne, ko je vse dežele od Adrije do Donave pretresel močan sunek, kakršnega še ni bilo čutiti od stvarjenja sveta. Koroško in Kranjsko je njegova sila najhujše zadela. Lepo je sijalo sonce ob treh popoldne. Kar se strese zemlja z grozno silo. Zvonovi so sami zapeli. Razdejanih je bilo 26 mest, mnogo cerkva in nad 40 gradov. Krasna bazilika v Akvileji je skoraj postala razvalina. Treslo se je po vsem Frijulskem, da so se rušili stolpi in trdna poslopja. Ljudi in živino so podsuli padajoči zidovi. Stresala se je zemlja 40 dni in večkrat tudi v dveh naslednjih letih.« (Gruden 1910: 237)

⁵ „Von diesem Jahre erzählen die Chronisten einstimmig von einem außerordentlichen Erdbeben am 25. Jänner um 4 Uhr Nachmittag, welches in Steiermark, Kärnten un Krain mehr denn 40 festesten Burgen, Städte und Flecken zertrümmert und ungeheure Erdfälle verurfacht habe. Die Stadt Villach in Kärnten sei dadurch größten Theils zerftort worden“ (prevod M. K.).

⁶ »In conversione S. Pauli factus est terrae motu sita magnus, quem nostra aetas non meminit. Nam in Carinthia, Styria, Carniola usque ad mare plus quam XL. Firmissima castra et civitates subvertit, et mirum in modum montem magnum super altum montem projecit et ibi aqam fluentem obstuxit; quae etiam plures villas subvertit« (prevod Marjeta Pisk).

⁷ „Herbe Prüfungen kamen über unser Vaterland unter seiner Regierung: in 1339 Heuschreckenschwärme, 1348 ein Erdbeben (gleichzeitig in Steiermark und Kärnten) am 25. Januar 4 Uhr nachmittags.“ (prevod M. K.)

Gruden je ob preučevanju starejših virov, ki so »v živih barvah« opisovali potres, torej silovitost potresa označil z besedami »močan sunek, kakršnega še ni bilo čutiti od stvarjenja sveta«. Tako kot pisci pred njim, je največ vedel zapisati o potresu na Koroškem: »Višek razdejanja je bil v Ziljski dolini. Visoki Dobrač je že vsled prejšnjih potresov na mnogih krajih kazal razpokline. Usodnega dne pa je goro tako silno streslo, da se je skalna gromada razpočila in del gore se je zvalil v dolino. Ta silen plaz je zasul sedemnajst vasi in gradov ob vznožju in zajezil reko Ziljo, da je narasla v veliko jezero. Deset vasi je potonilo v njenih valovih.« Pri opisu posledic potresa na Koroškem se ni omejil le na Dobrač: »Tudi ob Osojskem jezeru so pokale gore in se rušile v vodo. Vsi gradovi, ki so se dvigali na holmih in hribih ob Dravi in Zilji, so se sesuli in njihove razvaline so se kotalile v doline. Nihče ne more presoditi, koliko ljudi je pod njimi izgubilo življenje.« (Gruden 1910: 237)

V Grudnovem opisu posledic potresa ima osrednje mesto Beljak, vendar ta opis vsebuje tudi druge podatke: »Največ jih je obležalo pod razvalinami mesta Beljaka. Razun nekaterih lesenih kolib ni tu preostalo prav ničesar. Ker je bil praznik apostola Pavla, so bili meščani ravno zbrani v župni cerkvi sv. Jakoba pri popoldanski božji službi. Potresni sunek je prišel tako naglo, da niti en človek ni ušel. H krati je začel izvirati na gornjem trgu močen vrelec vode, ki je poplaval okolico. In da je bilo razdejanje še večje, je izpod razvalin izbruhnul plamen in uničil, kar je ostalo. Toliko gorja ni nikdar solnce obsevalo, kolikor ga je bilo videti po naši domovini ta usodni zimski dan.« (Gruden 1910: 237)

Gruden se je zavedal razsežnosti tega potresa in prezrtosti Kranjske v teh poročilih, kar je izrecno poudaril: »Medtem, ko o nesreči na Koroškem viri mnogo pripovedujejo, so nam posameznosti s Kranjskega manj znane. Le ena ljudska pripovedka se menda nanaša na to nesrečo, namreč pripovedka o propadu *Starega Tržiča na Gorenjskem*.« (Gruden 1910: 237) Čeprav je ohranjeno ustno izročilo o propadu tega naselja imenoval pripovedka, se je zavedal njegove pričevalnosti: »Pod Ljubeljem se je bil na kranjski strani razvil mal trg, ki se v listinah navadno imenuje Ljubeljski trg. Ljudje so mu pravili: ‚Stari Tržič‘. Koroški vojvoda Ulrik III. je svet v okolici podaril stiškemu samostanu s pogojem, da v svojem gostinju brezplačno sprejema revne popotnike. Pričetki trga so torej v zvezi s znamenito stiško opatijo, ki je tamkaj vzdrževala cesto in gostinjec. Ljudje pa pripovedujejo, da se je nekoč vsled strašnega potresa porušila gora Korošica in zasula trg. Prebivalci so potem deloma ustanovili novo naselbino nižje v dolini, kjer se stekata dva potoka, to je sedanji *Tržič* (Neumarktl), deloma pa so se izselili v Borovlje na Koroško, kjer so nadaljevali železno obrt, kateri so bili že doma privajeni. [...] Ob času, kdaj se je to vršilo, ljudsko sporočilo ne ve nič zanesljivega. Ljudje pravijo: ‚Zgodilo se je pred 300 ali 400 leti‘. Vendar je verjetno, da sredi 14. stoletja in je pred vsem misliti na oni silni potres, ki je napravil toliko gorja tudi onstran Karavank.« (Gruden 1910: 237–238) Gruden je v svojih opisih upošteval tudi ljudsko izročilo, hkrati pa se je zavedal nezanesljivosti ljudskega spomina v opredeljevanju časa.

Istočasno z uničenjem trga Ljubelj naj bi odteklo tudi kamniško jezero (Schumi 1884–1887: 218–219). To pričevanje se je ohranilo tudi v Kroniki župnije Gozd, le da kronika naravno nesrečo postavlja v nekoliko starejši čas: pravi namreč, da se je med letoma 1261 in 1320 utrgal oblak in poplaval trg Ljubelj, Stari Tržič. Zasula ga je Košuta.

Narasla voda, ki je pretrgala jez »med Gornjim in Malim gradom«, pa je v Kamniku odnesla samostan minoritov, ki »so mnogo pripomogli k zidavi mekinjskega samostana«, ustanovljenega leta 1300.⁸

S tem pa prehajamo na dogodke, ki so se ohranjali v ustnem izročilu. Dogajanje v Kamniku nam v tem pogledu ni v pomoč, saj nas je do samega potresa vodilo preverjanje vprašanja razlitja kamniškega jezera. Izročilo o kamniškem jezeru pa v tem okolju ni osamljeno: na območju Kamniško-Savinjskih Alp se tako v ljudskem izročilu kot v zapisih poleg kamniškega jezera pojavlja spomin še na dve jezери, na jezero na Jezerskem in na jezero v Matkovem kotu. Kaj nam torej o tem povesta obstoj in razlitje teh jezer?

POTRES LETA 1348 V PRIČEVANJIH O RAZLITJU JEZER V KAMNIŠKO-SAVINJSKIH ALPAH

Medtem ko domneva, da je kamniško jezero odteklo ob velikem potresu leta 1348, čaka na preverjanje drugih strok, se izginotji jezer na Jezerskem in v Matkovem kotu s tem potresom jasneje povezujeta.

Izročilo o jezeru na Jezerskem se je ohranjalo ustno, predvsem prek dobrih pripovedovalcev, zapisano pa je bilo med letoma 1910 in 1920 (Karničar 1998: 16–17). Jezero je zadrževala pregrada, ki so jo menihi skušali odpraviti že pred letom 1348. »Zgodbe o velikem jezeru, ki so si jih pripovedovali Jezerjani, govore o veliki vodni površini, ki je menda segala od Anka do Mahne peči, ta je bila zraščena z Malim Vrhom. Znan je silovit potres 1348. leta, ki je kar 40 dni tresel tudi tanko in ozko zaporo v Mahni peči. Obstaja pripoved o nekih posebnih, nekateri so pravili tudi kazenskih menihih, ki so poskušali to zaporo v Mahni peči s preprostim ročnim orodjem že prej toliko stanjšati, da bi jo teža vode sama zlomila. Prizadevali naj bi si od 12. do 14. stoletja, ko jim je omenjeni potres pomagal uresničiti načrt, da bi z odtokom jezera pridobili velike površine rodovitne zemlje. Voda je počasi odtekala, skalna zapora se je vedno bolj krušila.« (Karničar 1998: 21)

Najpomembnejši dokaz obstoja jezera na Jezerskem in njegovega odtokanja pa so bile »visoke kmetije, ki so se počasi priselile v dno nekdanjega jezera« (Karničar 1998: 22), in sicer v 15. stoletju (Karničar 1998: 21–23). Selitve kmetij so se ohranjale kot del izročila posameznih družin. Nekateri temelji nekdanjih poslopij so bili vidni še v času med obema vojnama (Karničar 1998: 21–22).

Valvasor je poročal o ostanku tega jezera, sicer pa so ga izpričevale tudi nekdanje poti, čolnarska staja na Koreninah in privezi Pri Anku (Karničar 1998: 21–22). V 16. stoletju so mimo nekdanje jezerske zapore naredili prvo pot na kranjsko stran, kamor je Jezerjane po letu 1870 zaradi transporta hlodov začela privabljati gorenjska železnica, upravno pripadnost Železni Kapli pa je Jezersko ohranilo vse do 1. svetovne vojne (Karničar 1987: 8–9), kar kaže na pomen nekdanje zapore in samega jezera. Spomin na nekdanje jezero se je med domačini še ohranil v poimenovanju kraja z izrazi »pri Jezeru«,

⁸ Nadškofjski arhiv v Ljubljani, Kronika župnije Gozd.

»k Jezeru« (pər Jezər, h Jezər) v pomenu na Jezerskem (prim. Karničar 1987), umetno Planšarsko jezero pa je le simbolični spomin nanj.

Zapis iz Solčave nadučitelja Frana Kocbeka iz leta 1926 ohranja spomin na drugo jezero, na jezero v Matkovem kotu: »Zmaj v jezeru. / Kjer je danes Matkov kot, je bilo včasih jezero. Zato še danes ta kraj imenujejo ‚Jezera‘. V tem jezeru je živel velik lintver. Ob jezeru so se večkrat pasle krave kmeta Žibota. Če se je živina preveč približala vodi, je lintver pogнал tako močne valove na breg, da jih je odneslo v jezero, kjer jih je lintver požrl. V jezeru so ljudje lovili ribe. Ribiške mreže pa so sušili na veliki skali ob jezeru, ki se radi tega še danes imenuje ‚Ribiška peč‘ (Ribča peč).« (Kocbek 1926: 7)

Domačin Joža Vršnik – Robanov je ob tem ohranil pomembnejše lokalne podatke: na nekdanje jezero spominja ime potoka Jezera, »ki teče iz Matkovega Kota skozi Jezero ter se pri Romavhovcu izliva v Savinjo« (Vršnik 2005: 93). Domačini so vedeli, kaj je jezero zadrževalo: »Pod Puščavniško zijalko, kjer je zdaj hudourniška pregrada, je stala visoka skalna stena, ki je povezovala Klemenčo peč in Orlovec. Za to steno je ležalo jezero, ki je moralo biti kar precej veliko in globoko, ker je baje Ribča peč iz njega gledala kot majhen otok. Po starem ljudskem izročilu so bili na Ribči peči zabiti klini za privezovanje čolnov. Tu so ribiči sušili mreže po končanem lovu.« (Vršnik 2005: 93) Izročilo se je navezovalo tudi na pripoved o ajdovski deklici, temeljnega pomena pri odnosu do jezera pa je bil zmaj. »V jezeru je živel zmaj, pred katerim so imeli ribiči velik strah. Saj je vsak njegov gib v globini jezera pomenil zanje nevarnost, da se jim prevrne čoln. Če je zmaj priplaval na površje in udaril z repom po vodi, je nastal vihar, da je padalo drevje daleč okoli. Gorje človeku in živali, kadar se je zmaj odpravil na suho iskat hrane! Vse je bežalo pred njim, vse drevje se je pripogibalo za njim in ga hotelo pobiti s svojimi vrhovi. Ubiti bi ga mogel samo macesen s sedmimi vrhi, a macesnov se je zmaj izogibal in se tako zmeraj vrnil srečno v jezero.« (Vršnik 2005: 93–94)

Razlitje jezera je po prepričanju ljudi povzročil zmaj. »Nekoč je zmaj pričel pod Puščavniško zijalko glodati steno, ki je zadrževala jezero. Glodal in kljuval jo je tako dolgo, da jo je preglodal. Takrat je voda iz jezera iztekla in odnesla zmaja s seboj. Nastala je povodenj, tako velika, da je segla do solčavske cerkve, kjer je pred cerkvenimi vrati pustila zibelko. Tudi na Ljubnem je ta povodenj segla tako visoko, da je na mestu, kjer je zdaj župnijska cerkev, pustila kip sv. Elizabete. Ko so Ljubenci našli ta kip, jim je kip spregovoril: ‚Po vodi sem priplavala, po vodi bom odplavala, do takrat me pa vzemite pod streho.‘ Ta pripoved je med Ljubenci še dobro znana.« (Vršnik 1956: 38)

Razlitje jezera je torej po ljudskem verovanju uničilo tudi zmaja, zgodbe o tem, koliko vrhov je moral imeti macesen, da je lahko ubil zmaja, pa so se spreminjale: »Ko se je jezero razlilo, je odnesla voda tudi lintverja iz njega in ga je ubilo. Ubil ga je macesen s tremi vrhi; samo tak macesen more namreč ubiti lintverja. Njegove kosti in čeljusti pa so pozneje našli na Logarjevih njivah.« (Kocbek 1926: 7)

Kljub prepričanju, da je razlitje jezera povzročil zmaj, se je v Matkovem kotu ohranil tudi spomin na materialni dokaz o razlitju jezera: »Po pripovedovanju starih se je v Ribči peči še dolgo poznalo, kako visoko je segla voda jezera. Rajni Martinčev Janez, brat na Ruskem umrlega profesorja Božidarja Štifterja, je pripovedoval, da je še vedel za mesto v Ribči peči, kjer je bila v skalo vsekana letnica, kdaj je baje jezero izteklo.« (Vršnik 1956: 38)

Natančno mesto, kjer je bila zapisana letnica 1348, se ni ohranilo, saj je pričevalec, star nad devetdeset let, umrl med 1. svetovno vojno, ohranila pa se je verodostojnost pričevanja. »Pokojnega Martinčevega Janeza sem še sam slišal pripovedovati, da je v mladih letih videl v Ribči peči kline in v steno vsekane črke, latinsko letnico« (Vršnik 2005: 93).

Obe pričevanji o jezerih v Kamniško-Savinjskih Alpah se torej naslanjata na materialne dokaze, le da je solčavsko izročilo močno zasidrano tudi v verovanju v vlogo zmaja. V izročilu z Jezerskega, za razliko od solčavskega, ni nobenih mitoloških prvin. K takšnemu dojemanju tega pojava je verjetno pripomogla navzočnost menihov, ki so odtok jezera skušali sprožiti že veliko pred potresom. Racionalnejše sprejemanje potresa je verjetno omogočala želja po pridobitvi plodne zemlje z odpravo pregrade: potres je opravil delo, ki ga sami niso zmogli. Dal jim je plodno zemljo in visokogorskim kmetijam omogočil življenje v ravnini.

O zmaju priča tudi izročilo iz Kamnika; nanj se naslanja že zapis v frančiškanski kroniki neznanega zapisovalca *Historia Conventus Camnicensis*: »Kamniško mesto je zelo staro, v poganskih časih pa so bili (tod) trije gradovi, mesta pa ni bilo; na kraju, kjer je danes mesto, je bilo veliko jezero, ki se je raztezalo od Kamnika do okoliških hribov. [...] Končno se je v tem kraju zakotil zmaj, ki se je tako močno premikal, da je razbil razvotljeno goro, ki je zadrževala jezero in to se je razlilo po polju okoli hriba, zmaj pa, ki mu je zmanjkalo vode, je na polju poginil. Nato je na mestu, kjer je bilo jezero, nastal lep in prijazen kraj, kjer so zgradili mesto [...]« (Stele 1922–1928: 69; Cevc E. 1958: 141)

Zmaj je torej sprožil razlitje jezera oziroma katastrofo. Po katastrofi je ostal strah, da se bo vnovič razhudil. Verovanje, da je zmaj povzročil razlitje jezera in da se lahko vnovič vrne s svojo rušilno močjo, je bilo izredno močno zasidrano pod Olševo. To izpričuje *storija* »Jezero v Olševi«, prav tako zapisana v Solčavi: »V Olševi je jezero in v tem jezeru je lintver, ki bo prekljuval steno Olševe. Jezero se bo zlilo ali proti Solčavi ali proti Železni Kapli. Zato berejo v Železni Kapli večkrat mašo, da se ne bi jezero zlilo na koroško stran, ravno tako pa tudi v Nazarjih, da se ne bi zlilo v Savinjsko dolino.« (Kocbek 1926: 7) Ljudje so verjeli, da se bo jezero zlilo na tisto stran, kjer so bolj hudobni ljudje, to pa so tako na kapelski strani kot v Nazarjih trdili za prebivalce druge strani Olševe (Vider 2004: 106).

Pod Olševo se torej ni ohranjal le spomin na zmaja, temveč je med ljudmi živel izrazit strah pred njim, ki je izhajal iz pretekle izkušnje. Podobno izkušnjo so imeli prebivalci pod Grintovci; ti so si z zmajem, ki je prišel iz gore, kjer je prebival, razlagali nastanek Kamniške ali Slevške rože na Kamniškem vrhu, mogočnega kamnitega plaz: »V starih časih so bili nekakšni lintverni. Tam nekje je lintvern ven skočil. To so prej vedeli, da bo nekje skočil, so ga slišali, ko je bil notri, da je žvižgal ali kaj, ne vem. Na eno stran bo prišel ven: na ono stran, na Korošico, ali bo pa tukaj, na kamniško, ven prišel. To so vedeli, da bo prišel nekje ven, niso pa vedeli kje. / Potem je pa na kamniško stran prišel ven [...]« (Podbrežnik Vukmir 1999: 13)

Na kamniškem območju pa je bil spomin na razlitje jezera trajnejši od spomina na zmaja, ki je prebival v gorah. V vseh teh primerih pa gre za najgloblji bivanjski strah, ki se je – skupaj z nekaterimi drugimi predstavami – ob usodnih dogodkih v ljudeh vnovič okreпил. Zaradi tega strahu so se ljudje pred vnovičnim pohodom zmaja skušali obvarovati

tako, kot se jim je v njihovem predstavnem svetu zdelo najprimerneje, ob zmagu pa se je pojavljala tudi podoba ribe Faronike. V Solčavi, kjer je spomin na jezero ohranjen s številnimi podrobnostmi, je namreč poleg dvonogega zmaja brez kril na fasadi cerkve pod podobo Kristofa med drugim upodobljena tudi riba Faronika.

Obstoj dveh jezer v Kamniško-Savinjskih Alpah, ohranjen v teh pričevanjih, dokazuje, da sta ob potresu leta 1348 pregradi, ki sta jezera zadrževali, popustili in sprožili odtok obeh jezer. To v precejšnji meri potrjuje predvidevanja, da je rušilni potres tudi povezavo med Malim in Starim gradom tako poškodoval, da je voda našla pot in da je jezero oteklo. Ta predvidevanja povečuje tudi izročilo o podzemnih hodnikih in votlinah v malograjskem hribu: izgubljeni spis iz frančiškanskega samostana v Kamniku namreč poroča o tem, da je Mali grad »poln obokov in votlin in mnogih zakladov« (Stele 1922–1928: 69; Cevc E. 1958: 141). To izročilo potrjuje tudi doslej premalo opaženi zgodovinski dokument, ohranjen v prepisu Franca Schumija. Na ta dokaz o obstoju votline je leta 1894 v kritiki Stiasnyjevega dela opozoril Simon Rutar. Listina z dne 25. aprila 1263 je namreč potrjevala prenos lastništva, ki je poleg gradu vključevalo tudi votlino na Malem gradu (Schumi 1884–1887: 249): »Otlina z zakladi na Malem gradu se omenja že leta 1263, ko je Friderik Ortenburški zapustil svojemu bratu henriku »antrum et castrum Lapis« (R[utar] 1894: 377).

Spomin na votlino z zakladi pa se je ohranjal predvsem v ljudskem izročilu. Zaznamoval je mitološko podobo, ki se je neposredno navezovala na sam potres, in sicer podobo ženske s kačjim repom, ki je skupaj z dvema zmajema prišla v kamniški grb. Silovitost potresa, ki je v verovanju ljudi v bližnji Solčavi narekovala upodobitev ribe Faronike na samem pročelju cerkve, je nedvomno tudi v kamniški grb umestila isti lik, torej lik, od katerega je odvisna bodoča usoda sveta, s tem pa tudi samega mesta. Bližina poimenovanj, torej imen Faronika in Veronika, je še v 18. stoletju povzročala sinonimno rabo tudi v nabožnih besedilih.⁹

Na povezanost ribe Faronike in Veronike v kamniškem mestnem grbu je leta 1894 opozoril Simon Rutar (Rutar 1894: 377), vendar brez povezave s potresom, Emilijan Cevc pa je razprl širši kontekst teh povezav (Cevc 1958). Razlaga tega lika se je tudi v Kamniku skozi stoletja spreminjala; že v Valvasorjevem času so si ljudje Veroniko razlagali kot prelepo ajdovsko deklico, ki čuva podzemne zaklade, zjutraj in zvečer zahaja k vodi pod malograjskim hribom in hrepeneče čaka na odrešitev (Valvasor 1689, XI: 534).

Zmaj in riba Faronika sta torej izražala strah in hkrati način obvarovanja pred ponovitvijo potresa, s tem pa pomenita tudi pričevanje o pretekli katastrofi. Dokazi, vezani na območje Kamniško-Savinjskih Alp, ki povečujejo verjetnost razlitja kamniškega jezera v usodnem potresu leta 1348, pa ne razkrivajo, zakaj o tem dogodku ni neposrednih poročil oziroma ni poročil razen zapisa v frančiškanskem samostanu. Odgovor na to vprašanje je zato potrebno iskati v dogodkih na širšem slovenskem ozemlju v tem času in v primerjalnem pregledu mitoloških predstav o zmagu in ribi Faroniki na Slovenskem.

⁹ Dr. Marjeta Pisk pri preučevanju rokopisnih pesmaric iz 18. stoletja ugotavlja, da so sveto Veroniko imenovali tudi sveta Faronika.

PREPOZNAVANJE UČINKOV POTRESA IZ DOGODKOV IN DRUŽBENIH SPREMEMB NA ŠIRŠEM SLOVENSKEM OZEMLJU SREDI 14. STOLETJA

Potres 25. januarja leta 1348 je nastopil po desetletju velikih nesreč, ki so jih zaznamovali pojav kobilic, velike ohladitve, poplave, orkani, požari in predhodni potres (Borst 1981: 540; Hödl 1987: 149). Nadaljeval se je s številnimi popotresnimi sunki, ocene o njihovi pogostnosti in trajanju pa se zelo razlikujejo, od podatka o štiridesetih sunkih v noči po velikem potresu in štiriindvajsetdnevni popotresnih sunkih do tega, da so popotresni sunki trajali osemdeset dni, predvsem ponoči (Lapajne 1987: 56) oziroma da se je potres ponavljal tudi v dveh naslednjih letih (Gruden 1910: 237).

Kot rečeno, so nam na voljo skromni podatki o potresu na širšem slovenskem ozemlju (Hammerl 2000; Lapajne 1987: 56). Ljudsko izročilo je s tem potresom povezovalo razlitje jezera na Jezerskem in na Solčavskem, v izročilu pa se je v zvezi s tem potresom ohranil tudi spomin na zasutje naselja pod Ljubeljem (Štupar 2008). Na to, da je veliki potres leta 1348 Kranjsko zelo prizadel, hkrati pa je bil spregledan, je opozoril že Josip Gruden (Gruden 1910: 237), ob tem pa je osvetlil tudi tegobe, ki so deželo zadele po potresu. Kuga, ki je nastopila v letu potresa, naše kraje pa je zadela predvsem naslednje leto, je »nastopila s toliko silo, da so izmrle cele vasi in da je v mnogih mestih po hišah le redek človek še preostal. [...] Prenehale so vse družinske in družabne vezi. Ljudje so zapuščali svoje delo in bivališča, bežali v gozdove, kakor neumni begali semtertja, skrbno se ogibajoč drug drugega, da bi se ne okužili. Vsa obrt in trgovina je prenehala, cele pokrajine so bile neobdelane, ker so ljudje izmrli ali pa se v topi brezupnosti vdali brezdelju.« (Gruden 1910: 238)

Iskanje krivca za kugo, ki je v Evropi morila v letu 1348 in 1349, je predvsem na Nemškem sprožilo pogrome Židov: obdolžili so jih, da so zastrupili studence in s tem povzročili kugo (Nohl 2015). Na Slovenskem so krivdo za kugo pripisovali predvsem zmaju, ki je po prepričanju nekaterih okužil vodo, »spuščajoč svoj strupeni ‚sperma‘ v vodnjake in studence« (Rutar 1885: 42). Družbeno zelo odmeven je bil tudi pojav bičarjev, »javnih spokornikov, ki so hoteli z izrednimi pokorili potolažiti božjo jezo in odvrniti strašne šibe« (Gruden 1910: 238). Bičarje je pri nas spodbudila kuga. »Mnogi ljudje, reveži in bogatini, vitezi in kmetje, starci in mladeniči so hodili v procesijah, nagi do pasu, glavo pa so imeli pokrito s platnenim prtom. Nosili so križe, zastave, goreče sveče in biče, s katerimi so se tolkli do krvi. Med tem so prepevali pobožne pesmi. Hodili so iz dežele v deželo, od mesta do mesta, od vasi do vasi, od cerkve do cerkve. Mnogi gledalci so bili ganjeni in se jokali. Nekateri so se razgaljeni valjali v blatu in mlakah. Vsak spokornik je hodil s temi procesijami od jutra do večera skozi 33 dni.« (Gruden 1910: 238) Bičarji so si jemali pravico odveze od grehov, zaradi njihovih stališč in ravnanj pa sta jim nasprotovali posvetna in cerkvena oblast; papež Klement VI. jih je izobčil (Gruden 1910: 238). Nerazumna ravnanja bičarjev so jasen odziv na usodna dogajanja, o katerih ni poročil. Kaj se je dogajalo na Kranjskem, tako lahko zvemo predvsem posredno.

Že leta 1348, torej v letu samega potresa, so se v Železnike priselili Furlani, ki so obnovili železarsko tradicijo tega območja. Zgodovinar in politik Anton Koblar, ki je bil doma v Železnikih, je ob tem opozoril tudi na staro železarsko tradicijo v tem kraju: »Že

v starodavnih časih so ljudje topili rudo blizu Železnikov, kar pričajo kupi stare žlindre na Štalici. O železniških fužinah nam pa prvo poročilo govori še-le iz l. 1348. Pri njih so se naselili Frijulci: Jacomo, Zhab, Muron in Monfiodin, ki so prišli, kakor trdi ljudska pripovedka, iz Palmenove in tu sezidali prvo hišo, Palmado, kakor se še sedaj imenuje. [...] Pred letom 1348 zastonj iščemo v zgodovini sledú o Železnikih. Urbarij loškega gospostva frizinških škofov, pod katere je spadala v najstarejših časih vsa okolica, molči l. 1318. o njih še popolnoma. Kmalu potem so se pa Železniki zaradi rudnikov in plavžev naglo dvignili in razširili. Škofje so obsipali Železnikarje s pravicami in sloboščinami.« (Koblar 1892: 271–272)

Kljub nejasnostim o tem, ali je listino izdal škof Albreht (Dolenc 2000: 360), ta podatek opozarja na prihod tujcev v Selško dolino kmalu po potresu in na obnovev dejavnosti, ki je bila pred tem za to območje zelo pomembna. Na priselitev kaže tudi dialekt: Železniki sodijo v območje t. i. selškega narečja, torej dialekt, ki meji na rovtarsko narečno skupino (Karta slovenskih narečij).

Povezava rovtarskih narečij s priseljevanjem je znana: v rovtarsko skupino sodi šest narečij, ki se govorijo v porečjih Poljanske Sore, Idrije in Bače na območjih Cerkljanskega, Idrijskega, Polhograjskega, Rovtarskega in južnega dela Škofjeloškega hribovja. Velik del tega hribovitega območja je bil od 10. stoletja naprej v lasti freisinških škofov. Na tem območju je od 11. stoletja naprej potekalo naseljevanje s kolonisti z Bavarskega in Tirolskega in iz slovenske Karantanije. Bavarce so naseljevali tudi na Sorškem polju (Logar 1996: 295). Poseben govor, ki nakazuje kolonizacijo, je značilen tudi za zgornjo Savsko dolino, za Dovje in Mojstrano, kot vzrok za to pa je, tako kot za Sorško polje, veljala otežena komunikacija zaradi obsežnih gozdov (Logar 1993: 7).

Za takšen jezikovni vpliv nemško govorečih prebivalcev, kot je izpričan za ta narečja, je poleg starejšega priseljevanja, izpričanega na tem območju, moralo priti do močne kolonizacije, razlog zanjo pa sta bili najverjetneje izrazita depopulacija območja in velika oslabitev gospodarstva. Primer Železnikov kaže na to, da je priselitev spodbudil potres leta 1348. Zemljiški gospodje so namreč morali poskrbeti za obnovo dejavnosti, ki je temu območju dajala zaslužek, s tem pa tudi obnovo dežele. Ta pojav je izpričan tudi za Beljak, za nekdanj bogato trgovsko mesto, kjer je bilo – sodeč po baselski in nürnbergski kroniki – 5000 žrtev (Lapajne 1987: 56; prim. Hödl 1987: 150). Škof Friedrich von Bamberg, ki je po potresu Beljak zaradi izpada dohodkov najprej za osem let oprostil davka, da bi obnovili mestno obzidje (Hödl 1987: 153), je leta 1351 zaradi velikega števila žrtev s posebno listino pritegnil nove naseljence in jim obljubil pravice in ugodnosti starih meščanov. »Pogled v arhive priča, da so se v Beljak priselile številne tuje, po imenu bamberške družine« (Lapajne 1987: 56), spodbujali pa so tudi priseljevanje iz okolice (Hödl 1987: 154).

Na velike spremembe na območju rovtarskih narečij ob tem kažeta pričevanje o odtokem jezeru v Poljanski dolini (Stanonik 2005: 58–65) in sprememba gravitacije območja, ki jo nakazujeta nekdanja cerkveno-upravna pripadnost tolminskemu območju in meja med »Venecijo in Kranjsko« na Krajnem Brdu (prim. Stanonik 2005: 132–133). Spremembe v cerkveno-upravnem pogledu so znane tudi v Bohinju; tam je v ustnem izročilu domačinov še ohranjen spomin na to, da so pokojnike pokopavali na primorsko

stran (Cvetek 1993: 6). Hkrati pa je tudi v Bohinju izpričana kolonizacija. Na navzočnost Nemcev kaže na primer toponim Nemški Rovt, priseljevanje z Nemškega pa v ljudski etimologiji nakazuje tudi ena od razlag imena Bohinj: ime naj bi prišlo iz nemške besede »wohin«, kam (Cvetek 1993: 7).

Izrazito in jasno izpričano območje priseljevanja je bilo na Kočevskem. Ena od interpretacij jezika Kočevskih Nemcev se naslanja na »zgodovinsko nedokazano notico škofa T. Hrena, da je cesar Karel IV podaril 1349 Ortenburžanom 300 družin upornih frankovsko-turinških kmetov, ki so jih nato naselili na Kočevskem« (Šumrada, Ferenc 1991: 179). Priseljevanje s Švabskega ali celo s severnejšega območja dokazujejo tudi nekateri kočevski priimki (Wolfram 1980: 15). Jezikovna analiza krajevnih imen na Kočevskem kaže, da jih je veliko slovenskega izvora in da so to pokrajino »Slovenci pred njihovim prihodom delno prometno obvladovali« (Šumrada, Ferenc 1991: 179).

Ime Kočevje, Gottschee, je prvič omenjeno v listini oglejskega patriarha iz leta 1363 (KLDB 1937: 215), ta listina pa hkrati izpričuje obdelavo dotlej neobdelane zemlje v gozdovih fare svetega Štefana v Ribnici in zgraditev novih cerkva v Kočevju, na Poljanah, v Kostelu, Osilnici, Gotenici in v Kranjski Gori (Otošar 1982: 81). Da je šlo v tem primeru najverjetneje za obnovo območja po potresu, lahko nakazuje Hicingerjev zapis, ki se nanaša na škodo v letu 1348: »Na Krajskem je posebno terpela notranja stran, tudi ribniška okolica« (Hicinger 1859: 168). Čeprav potrebo po novi naselitvi lahko prinese redka poseljenost (Šumrada, Ferenc 1991: 179), je torej veliko bolj verjetno, da sta jo narekovali škoda in izpraznjenost prostora, ki jo je sprožil potres leta 1348. Zakaj bi sicer do tega naseljevanja prišlo v desetletjih po tem, ko je kuga po vsej Evropi pomorila toliko ljudi?

V šestdesetih letih 14. stoletja je bilo poleg tega na Slovenskem veliko sprememb v prometni infrastrukturi, nanje pa je gotovo vplivala tudi nova vloga Habsburžanov v slovenskih deželah. Ko so Kranjsko in Koroško leta 1335 v neposredno upravljanje prevzeli Habsburžani, se je namesto povezav z zahodom krepila naslonitev na sever (Kosi 1998: 44–45). Vprašanje pa je, ali je na te spremembe vplivala le nova uprava ali so prometne razmere usmerjale tudi posledice potresa.

Slovensko ozemlje je dobilo v zgodnji habsburški dobi v prometni politiki sekundarni pomen. Na to kaže dejstvo, »da so prepustili vrsto pomembnih prometnih točk na Slovenskem skupaj z dohodki od prometa in trgovine v zastavo celjskim grofom« (Kosi 1998: 45). Celjski grofje so tako za vojaško službo in za posojanje denarja dobili v zastavo številna pomembna deželno knežja gospostva z mesti in mitnicami, kar se je zgodilo med letoma 1357 in 1371: Radgono, Slovensko Bistrico, Vojnik, Žalec, Kamnik, gospostvo Postojna in Zgornjo Vipavo (Kosi 1998: 47). Mitnice so obdržali v svoji lasti okrog šestdeset let (Kosi 1998: 170).

Na potrebo po spremembah infrastrukture je lahko vplivala tudi porušenost dežele. V tej luči je ustanovitev Novega mesta mogoče razumeti drugače. »Za *Novo Mesto* je znano, da ga je usta[no]vil nadvojvoda Rudolf leta 1365; da je pa ondi pred stal stolp, Gradec imenovan, in pa da je bil zraven tudi terg (Markstett), se kaže iz zatiških¹⁰ rokopisov«

¹⁰ Zatiških - stiških, op. M. K.

(Hicinger 1859: 162). Novo mesto je bilo ustanovljeno šest let pred bitko pri Marici, torej pred turškim zavzetjem Makedonije, oziroma triinštirideset let pred prvim vpadom Turkov na slovensko ozemlje.

Kolonizacija nekaterih območij kaže na depopulacijo slovenskega ozemlja, poseg v prometno infrastrukturo pa na obnovo prometa in trgovine, s tem pa tudi na sanacijo poškodb. Porušenost nakazujejo tudi toponimi Šutna. Toponim Šutna imajo na območju, kjer živijo Slovenci – poleg kamniškega predmestja Šutna in naselja pod Dobračem – tudi del naselja v Šmartnem ob Dreti, del trga Brestanica, naselje v bližini Kostanjevice na Dolenjskem in naselje pri Žabnici.¹¹ Na časovno umestitev poimenovanja Šutna¹² v čas po potresu 1348 kaže toponim s Koroške: območje podora pod Dobračem je bilo najkasneje leta 1368 poimenovano Schütt, medtem ko prazgodovinskega podora niso dojemali na ta način (Hödl 1987: 152) oziroma ga niso tako imenovali. Kot je sredi 19. stoletja zapisal Hicinger, so »tisti kraj« tedaj še imenovali »Podertje« (Hicinger 1859: 168).

Na prometni pomen Šutne na Dolenjskem v preteklosti opozarja naselje Brod v Podbočju, s katerim je naselje povezano še danes. Primerjava s prometnim omrežjem leta 1400 kaže na to, da kraj, danes imenovan Šutna, ob koncu 14. stoletja ni imel več nobene vloge oziroma ni bilo razloga, da bi bil označen na zemljevidu, ostal pa je Brod ob Krki (prim. Kosi 1998; pril.).

Šutna je tudi naselje pri Žabnici na robu Sorškega polja. Sodi v območje, kjer naj bi loški škofje dali iztrebiti gozdove in naseliti podložnike z Bavarske. V Valvasorjevem času so tu še govorili mešanico slovenskega in nemškega jezika (Šifrer 1968a). Da je bilo to območje zelo načrtno naseljeno, kažeta oblika naselij in poljska razdelitev (Šifrer 1968a; 1968c), medtem ko je nekdanja kajžarska vas Šutna strnjena, ima malo polja, zemlja pa je razdeljena na majhne deleže (Šifrer 1968b), torej v času naselitve Nemcev, ko je bila ob kolonizaciji zemlja enakomerno razdeljena, ni bila poseljena. To je mogoče pojasniti s tem, da je bilo prejšnje naselje porušeno, zaradi porušenosti neprimerno za obnovo, hkrati pa tedaj še neustrezno za novo pozidavo.

Slovenski ustreznici koroškega poimenovanja za Šutno, Podertje, naselji Razdrto, sta dve, in sicer pri Šentjerneju, na drugi strani Kostanjevice kot Šutna, in pod Nanosom. Naselje Razdrto pod Nanosom je bilo še leta 1300 imenovano Prewal – tako se imenuje tudi pokrajina nad Razdrtim – leta 1573 pa je bilo navedeno kot Resdret; ob tem pa se je v prilagojenih zapisih ohranjalo tudi starejše ime (Torkar 2009). France Bezljaj je ljudskoetimološko razlago, ki je ime povezovala z ruševinami oziroma s podrtimi hišami, zavrnil, ime pa pojasnil z ruskim izrazom za krčenje zemlje (Bezljaj 1967: 139; nav. po Torkar 2009: 397).

Če prisluhnemo zavrnjeni ljudski razlagi, je želja, da bi vnovič vzpostavili promet, narekovala nadomestilo izgube, torej novo naselje ali okrepitev druge možnosti. Ta možnost se kaže kot Postojna. Postojna je v 13. stoletju omenjena kot Arnesperch, kot grad in »villa«; slovensko ime Postojna, Postojma se prvič pojavi leta 1369 (Torkar 2009: 394).

¹¹ Tablo kot topografsko oznako z napisom Šutna sem leta 1997 videla v Kranju, južno od območja gradu Khiselstein. Pričevanj o tem v času pisanja članka nisem mogla dobiti.

¹² Der Schütt, ruševine, groblje

Gre torej za podoben, a manj znan pojav novega naselja, kot je primer Novega mesta na Dolenjskem. Leta 1371 so gospostvo Postojna kot zadnjo od mitnic dobili v zastavo celjski grofje (Kosi 1998: 47). Na naselitev Postojne pa kaže še en toponim: staro mestno jedro Postojne se imenuje Majlond (Kahteran 2013: 10). Razlaga s potresom in z novo naselitvijo pa pojem Majlond oziroma Majland, slovensko »moja zemlja«, »moj svet«, nakazuje prihod tujcev oziroma kolonizacijo. Vsekakor pa staro ime Slovenske vasi, leta 1498 navedene kot Teutschendorff, pozneje poslovenjene in do leta 1955 imenovane Nemška vas (Torkar 2009: 399), nakazuje navzočnost nemških naseljencev v tem območju.

Potres leta 1348 je torej na Slovenskem brisal kraje z zemljevida in nanj umeščal nove, največ ukrepov za obnovo dežele pa je bilo sredi šestdesetih let 14. stoletja. Čeprav so prvi novi naseljenci po katastrofi, naseljenci v Železnikih, izpričani že v samem letu potresa, naseljenci na Kočevskem pa – domnevno – leto pozneje, za druga območja, za katera je izpričana kolonizacija, čas vnovičnega naseljevanja ni jasen, prav tako ni mogoče reči, kako močno je potres prizadel promet in trgovino. Na prizadetost prometa in trgovine kaže tudi pravni običaj obstagija. Obstagij, ki je pomenil posebno osebno izterjavo neplačanih dolgov in je posredno dokazoval velike prenočitvene zmogljivosti, je na Slovenskem zadnjič omenjen leta 1348, in sicer v Mariboru (Kosi 1998: 202), torej v mestu, v katerem je potres povzročil »nekaj manjših poškodb« (Lapajne 1987: 56). Obstagij se pozneje na Slovenskem ne pojavi več.

Poružitve naselij, izpraznjenost prostora, naselitev novih prebivalcev in močno otežena komunikacija so onemogočali prenos informacij in povzročali izrazito prekinitev tradicije. Izraz prekinitve kolektivnega spomina so zgodbe o izginulih naseljih in prestavitvah cerkva, kot je povedka o prestavitvi cerkve na Selih v Kamniku. »O selski cerkvi / Po pripovedi starih ljudi, seveda že davno tega, je prvotna cerkvena stala na vrhu hriba, ki leži nekaj sto metrov zahodno od sedanje cerkve. Temu grebenu rečemo Zahribje, kar pogosto pa med ljudmi še slišimo tudi ime Stara Sela. Menda je bil ta hrib nekdanj precej višji kot sedaj, na njegovem vrhu pa je stala cerkvena. Neznano kdaj se je porušil vrh tega hriba s cerkvico vred in šele po tem dogodku so postavili cerkev na sedanje mesto. [...] Druga pripoved pa pravi, da sta nekdanj stali manjši cerkveni na obeh hribih, pa se je zahodna s hribom vred porušila. - Še manj verjetna je pripoved, ki sem jo še kot otrok slišal, da se je cerkvena s Starih Sel sama prestavila na sedanje mesto, preden se je hrib porušil.« (Podbrežnik Vukmir, Kotnik 2009: 128)

To prekinitev nakazuje tudi dokaz o tem, da so ljudje na prvotno lokacijo cerkve pozabili in so nanjo postavili hišo. V Križevski vasi v župniji Moravče, ki jo je Valvasor imenoval sv. Križ za Goro, so na primer v cerkovnikovi hiši odkrili temelje gotske cerkve, o kateri ljudje niso vedeli ničesar: »Kdaj in zakaj je bila ta gotska cerkev, katere temelje so 1938 našli na domačiji Ivana Vodnika – Vodenskega mežnarja, porušena, je še skrivnost« (Stražar 1979: 284).

Potres leta 1348 je prekinil tradicijo, ki je že ustvarila gotsko arhitekturo. Ta arhitektura se je razvijala tudi ob dohodkih prometa: v samostanu Stična, pod katerega je spadal trg pod Ljubeljem, so okrog leta 1260 pozidali zunanje stene s porezanimi šilastimi arkadami, hodnik pa obokali s strmimi zgodnjegotskimi križnimi oboki (Resman 1998: 322). Zamudništvo, ki je bilo leta 1950 prepoznano kot temeljna značilnost gotike našega

»subalpinskega pasu« (Stele 1969: 124), velja torej za ustvarjalnost, namenjeno obnovi po potresu. Druga značilnost te ustvarjalnosti, sprejemanje vplivov od drugod (Stele 1969: 124), je ob porušenosti dežele, razvidni tudi iz potrebe po kolonizaciji, razumljiva.

Odziv na posledice potresa je tudi upodabljanje svetega Krištofa, zavetnika zoper naglo smrt, na zunajščinah cerkva, prav tako pa tudi upodobitve svetega Jurija. Najstarejša upodobitev svetega Krištofa, slogovno umeščena v prvo polovico 14. stoletja, je bila v Zabočevem pri Borovnici, upodobitve svetega Krištofa iz tega časa pa so še v Kostanjevici, v Vitanju in v Žičah. Podobe svetega Krištofa na zunajščinah cerkva iz 14. stoletja imajo še Sveti Janez v Bohinju, Bodešče, Gosteče, Visoko, Troščine in Laniše. Veliko upodobitev je iz 15. stoletja, vključno z Mačami in s Crngrobom (Stele 1969: 25).

Sveti Krištof je izražal krščansko utemeljeno varovanje pred novo nesrečo, saj naj bi vsakogar, ki ga je zjutraj pogledal, tisti dan varoval nagle in nepredvidene smrti. Največja potreba po teh upodobitvah je bila v krajih, kjer je bil zaradi preteklih izkušenj strah pred naglo smrtjo največji, s tem pa podobe svetega Krištofa nakazujejo tudi moč potresa. Ob tem so postale zelo pomembne tudi upodobitve svetega Jurija. Na nekaterih freskah pa se je ob Krištofovih nogah pojavila tudi riba Faronika ali celo zmaj, to pa narekuje premislek o njuni povezavi s potresom leta 1348.

Ob potresu leta 1348 je bila najodmevnejša škoda na Koroškem. V delno ohranjenem ciklu Apokalipsa Mikuláša Wurmserja v Cerкви Marije Vnebovzete na gradu Karlštejn pri Pragi je najverjetneje upodobljen potres v Beljaku. Izvirnik fotografije hrani Státní hrad Karlštejn.

POVEZAVA PRIČEVANJ O POTRESU Z IZROČILOM O ZMAJU IN RIBI FARONIKI

Opazovanje družbenih in infrastrukturnih sprememb na Slovenskem predvsem v šestdesetih letih 14. stoletja in interpretacija upodobitev svetega Krištofa in svetega Jurija dobita jasnejšo podobo ob nekaterih mitoloških razlagah. V okolici Postojne, na Ubeljskem, je bila še v 20. stoletju znana zgodba o kači z Nanosa: »Vsakih sedem let baje pride z Nanosa doli velikanska kača in leze čez njive in travnike med Ubeljskim in Razdrtim tje v Beševce, kjer izgine v lozeh in hribih« (Kronika Hrenovice, 154). Glede na povezanost predstav o kači in zmaju (Makarovič 2001: 37) velikanska kača, ki je prišla z Nanosa, ob tem nakazuje ljudsko razumevanje potresa, to pa neuradni razlagi za krajevno ime Razdrto daje veliko večjo težo, posebno ob pomenu, ki ga je pridobivala Postojna.

Ta razlaga je toliko bolj jasna ob primerjavi z izročilom o zmajih s tistih območij, kjer je bila povezava zmaja s potresom zelo močna. Na predstave o rušilni moči zmaja se navezuje izročilo o uničenju trga pod Ljubeljem, kar je sredi 19. stoletja zabeležil domačin Hicinger: »Med ljudstvom se za vzrok te zgodbe pripoveduje, da velik drakon ali lintvern je derl čez gorenške hribe, in da so se pod njegovo silo posipi narejali« (Hicinger 1859: 168). To izročilo se je ohranilo v 20. stoletje: »O postanku Borovelj in Tržiča. – V starih časih je bilo, ko je velikanski zmaj drevel črez visoke Alpe in dirjal tudi na Kranjsko. Bil je tako silen in ogromen, da se je sesula vsaka gora, kamor je stopila njegova mogočna taca. – Sedanji trg Tržič takrat ni stal tam kakor dandanes, ampak na južni strani Košute. Ko je lomastil zmaj črez Karavanke, je stopil tudi na Košuto. Radi njegove teže so se krhale velike skale in zabučale v doline ter sesule nekdanji Tržič. Prebivalci so se deloma naselili v novem Tržiču, kjer zdaj stoji, deloma pa v Borovljah na Koroškem. – Po zgodovinskih listinah bi bil potres med 1268 in 1350, velik potres pa l. 1348. Tedaj se je odcepil tudi del Dobrača, zasul Podklošter in mnogo vasi v Ziljski dolini.« (Kotnik 1924: 44)

Po tem verovanju je torej zmaj sam povzročil potres in rušenje. Poleg tega verovanja pa je bila v zvezi z zmajem razširjena tudi vera, da potres nastane zato, da uniči zmaja, ki zapusti svoje prebivališče v gori. To izročilo je bilo navzoče v izročilu o odteklek jezeru v Matkovem kotu. Po tem naziranju je veljalo, da je »zmaj [...] koristen varuh stalnih studencev; ko pa svoje odmenjeno mesto zapusti in pride na beli dan, postane svetu nevaren in narava sama se vzdigne, da ga pokonča« (Grafenauer 1956: 332). Še v 19. stoletju je bil ta pogled zelo živ: »Ali kakor hitro se prikaže, lete nad-enj pohištva, drevje, skale in celi griči, da ga kar na enkrat podsujejo« (Rutar 1885: 42). Potres je torej eden od načinov, da narava zmaja pokonča.

Kljub temu pogledu so si ljudje potres večinoma razlagali kot neposredno delovanje zmaja. Moč tega verovanja je nakazal Josip Gruden, ki je ob opisu uničenja trga pod Ljubeljem opozoril na ljudsko razumevanje razlogov za usodni dogodek leta 1348: »Ljudska domišljija je strašni dogodek po svoje tolmačila, češ, da je pridirjal čez gore strašen zmaj, pod čegar mogočnimi skoki so se rušile gore in je celo velikega kamenitega zmaja, ki stoji v Celovcu na trgu, spravilo z njim v zvezo« (Gruden 1910: 238).

S spodbudami Cerkve je v predstavah o zmaju dobil pomembno vlogo sveti Jurij. V 14. stoletju so na Slovenskem nastale pomembne upodobitve zmaja in svetega Jurija (Stele 1969: 90–91), kar kaže na potrebo po tem, da bi prekrili ljudske podobe verovanja v moč zmaja. V letu 1689 je bilo na tedanjem Kranjskem 56 cerkva z Jurijevim patronicijem, 39 cerkva pa je bilo posvečenih sveti Marjeti (Valvasor 1689, VIII.; nav. po Makarovič 2001: 34), vloga obeh svetnikov pa je vidna tudi v ljudskem verovanju, saj so imeli ljudje še ob koncu 19. stoletja »v vsakej kmetijski hiši« podobo »sv. Jurja, tega najbolj priljubljenega svetnika našega naroda [...]« (Rutar 1885: 41).

Ob svetem Juriju je imela pomembno mesto tudi sveta Marjeta. Ta dva svetnika pa se nista borila le z zmajem, temveč tudi z ljudskimi predstavami o njem. Kljub temu je verovanje v moč zmaja zaznamovalo določene kraje, kot na primer Konjiško goro, kjer so zmaju darovali otroke (Rutar 1885: 45), ob koncu 19. stoletja pa so bile »pravljice o lintveru« znane še »v Solčavi, Kokri, Tržiči, Šmarjetnej gori (pri Preserji [...]), v Bohinji [...], na Vrhovlji v Brdih in še v drugih krajih« (Rutar 1885: 45), na primer v Boču (Majciger 1883: 603). Da zmaj živi v bližnji gori, so bili prepričani tudi na Dovjem in v vaseh pod kamniškimi planinami. Takšno izročilo je moralo nastati na podlagi potresa: izročilo o zmaju, ki živi nad Dovjem in bo v primeru, da pride na dan, povzročil, da se bo Dovje posulo na Mojstrano, pojasnjuje tudi poseben govor zgornje Savske doline oziroma kolonizacijo.

Cerkev pa s svetim Jurijem in s sveto Marjeto ljudskega verovanja v zmaja, povezanega z bivanjsko stisko, ni odpravila; uspešneje so ga prekrile zgodbe o tem, kako so zmaja, lintverna, premagali iznajdljivi posamezniki. Namesto kače z Nanosa je na primer v pripovedih domačinov dobival vedno večji pomen zmaj v Postojnski jami, njegovo nadlegovanje ljudi pa je prekinil trinajstletni iznajdljivi pastirček Jakob. Po njegovem nasvetu so zmaju za obrok, ki ga je zahteval, tele nagačili z živim apnom in ga tako pokončali (Fatur, Šajn 2008).

Zgodbe, v katerih zmaja premaga kmečki fant ali celo pastirček, so nastale takrat, ko zmaj ni več pomenil nadnaravnega bitja z neomejeno močjo, temveč divjo zver, oziroma ko predstave o njem niso več vsebovale bivanjskega strahu. V prvotnih predstavah ljudi je namreč zmaja lahko ubila nadnaravna moč, kot so macesen s tremi ali sedmimi vrhi, skale oziroma gore ali pa sveti Jurij. Nove zgodbe so stopale na mesto starejših, ki so odražale prvotno ljudsko verovanje, vedno bolj razumljeno kot izraz zaostalosti, povezava zmaja s potresom pa se je zaradi spremenjenih razlagalnih povedk postopno zbrisala.

V stoletjih se je zveza s potresom izgubila tudi pri Celovškem zmaju: ljudje so ga začeli povezovati predvsem z močvirjem okoli Vrbskega jezera. V tem močvirju je zaradi zmaja izginilo veliko živine in ljudi, dokler ga pogumni domačini niso z zvijačo premagali. Leta 1636 so v Celovcu postavili spomenik, ob zmaju pa je podoba, ki prikazuje »korenjaškega Korošca Blagoco« in s tem spominja na korenjake, ki so zmaja premagali (Kotnik 1924: 26–29), oziroma opozarja na nastanek Celovca, povezanega s to povedko (Rutar 1895: 44–45). Zvezo z močvirjem ima tudi ljubljanski zmaj (Ovsec 2001: 12); zgodba o tem, da ga je premagal Jazon, je bila v Valvasorjevem času že znana (Valvasor 1689, XI: 705; Kropelj 2008: 185).

Celovski in ljubljanski zmaj sta v grbih umeščena na stolp.¹³ Glede na to, da so ljudje celovškega zmaja prvotno povezovali s potresom, in glede na nekatere druge pripovedi, ki kažejo zmaja kot povzročitelja rušenja gora in naselij, povezava s potresom leta 1348 odpira drug pogled na mestni grb Celovca. Hkrati nakazuje vprašanje upodobitve ljubljanskega zmaja in predstav o potresu, čeprav so za to območje na voljo le podatki o porušitvi gradu Sostro oziroma Ostrega vrha.

Ob zmaju pa se na Slovenskem v povezavi s potresom pojavlja tudi riba Faronika. Pomen ribe Faronike je bil na osrednjeslovenskem območju sredi 19. stoletja še živ, o čemer poroča duhovnik in zgodovinar Janez Parapat, rojen v Ljubljani: »K narodnej mitologiji. Ko sem majhen bil, slišal sem vzroke ‚*potresa*‘ tako-le tolmačiti: ‚Naša zemlja leži na *velikej ribi*. Kedar se ta riba zgene (pomigne), nastane potres.‘« (Parapat 1873: 176) Premik ribe je torej povzročil potres, če pa bi se potopila, bi s tem pokončala ves svet.

Prepričanje v moč in pomen ribe Faronike, osmišljeno tudi v arhetipskih predstavah (več Golež Kaučič 2013: 267–270), je zelo močno navzoče na Tolminskem, kar poleg ohranjenosti pesmi o njej, zapisani in posneti v Podmelcu (Kumer 1970: 123–125), dokazuje freska v cerkvi sv. Lamberta v Rutu v Baški grapi, detajl podobe ribe Faronike pa je krasil tudi prvotni oltar na Mengorah (Savenc 2015). Riba Faronika je – poleg upodobitve na zunanjščini solčavske cerkve – vključena še v freske svetega Krištofa na cerkvah v Crngrobu (Cevc 1958:), na Bregu pri Kranju, v Valterskem vrhu v Poljanski dolini, na Vrzdencu, v fresko na cerkvi sv. Miklavža v Spodnjih Bitnjah pri Kranju (Cevc 1958: 134–135; Golež Kaučič 2013: 269–270) in v Stari Fužini v Bohinju. Zaradi pomena, ki ga ima riba Faronika, pesem o ribi Faroniki in upodobitve na cerkvah razumemo kot dodatni dokaz za učinke potresa na območju rovtarskih narečij. O tem govori tudi freska v Solčavi, kjer je povezava s potresom leta 1348 dokazana.

Riba Faronika je pri nas znana na Kranjskem, Koroškem, Štajerskem, sicer pa je izpričana tudi na Tirolskem, v Švici in v Srednji Nemčiji (Cevc 1958: 136). Podrobnejši pregled njene pojavnosti pri nas kaže na to, da je pogostejša v območju rovtarskega govora. To lahko nakazuje odziv na veliki potres, pri čemer se vsiljuje povezava z navzočnostjo nemških naseljencev.

Lik ribe Faronike pa je bil posebno izpostavljen v Kamniku. Tudi kamniška riba Faronika je imela v Valvasorjevem času že drugo razlago, torej zgodbo, ki skuša razložiti njeno podobo, to pa kaže na to, da ljudem lik ribe Faronike ni bil več samoumeven. Ločevanje na ribo Faroniko, ki nosi svet, in ribo Faroniko, morsko deklico (Kropej 2008: 33) se ob navezavi na potres kaže tudi kot časovno ločevanje: upodabljanje ribe Faronike, ki nosi svet in z zamahom repa povzroči potres, s potopitvijo pa konec sveta, v desetletjih po velikem potresu kaže povezavo z usodnim dogodkom, pozneje pa se ta povezava izgubi, riba Faronika postane morska deklica, ljudje pa z zgodbami iščejo razlage za njeno podobo.

¹³ Prvotno namreč zmaja v ljubljanskem grbu ni bilo: na najstarejših pečatih mesta Ljubljana je upodobljeno le mestno obzidje, na sodnem pečatu iz leta 1454 pa je v grbu mestno obzidje, zmaj pa je nad grbom. Na mestnem pečatu iz srede 15. stoletja se zmaj pojavi v okrasju okrog grba in na ročaju pečatnika. V 16. stoletju ob upodobitvah ljubljanskega mestnega grba zmaja ni, v samem grbu pa se pojavi v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* leta 1689 (Makarovič 2001: 39).

Upodobitev ribe Faronike in zmaja na freski sv. Krištofa na pročelju cerkve Marije Snežne v Solčavi se po lokalnem izročilu nanaša na potres leta 1348. Ob tem potresu je odtoklo jezero v Matkovem kotu, voda pa je segla vse do praga solčavske cerkve. Foto M. Klobčar, 2017.

Tako kot so povedke o Veroniki z Malega gradu, o ukleti deklici, ki čuva zaklade, nadomestile podoba ribe Faronike, so zgodbe, kjer zmaja premaga človek, ob tem védenju nedvomno mlajše, torej sekundarne, in so nastale, ko sta prvotno verovanje v moč zmaja in prvotni strah pred njim zbledela. Celovškega zmaja je začela nadomeščati nova podoba ob koncu 16. stoletja, torej v času, ko je bilo nasprotovanje praznoverju povezano z reformacijo. Kot je mogoče razbrati iz razlage celovškega in ljubljanskega zmaja, so zmaja v 17. stoletju že razlagale zgodbe, kjer namesto bivanjskega strahu, povezanega s potresom, nastopa človeška moč, iz Valvasorjevega poročila o kamniški Veroniki pa je razvidno, da ljudje v njej niso več prepoznali ribe Faronike, zato so iskali razlago za njeno ukletost. Z oddaljitvijo od prvotnih zgodb pa so se izgubljala dragocena pričevanja o velikem potresu leta 1348, ki jih je ohranjalo mitološko izročilo.

Na predstave o mitoloških likih se vežejo tudi druge zgodbe o propadu gradov ali mestec, kjer se podoba povzročitelja potresa ni več ohranila, njegovo delovanje pa je bilo vidno v širši okolici. »Propad gradov v rogaški okolici. Stari ljudje so pripovedovali, da je prišel nekoč nekdo po zraku in raznesel vse stare gradove.« (Orožen 1936: 186) Velike spremembe v pokrajini, kot so poleg potresov razlitja jezer, so ljudje pripisovali tudi drugim vzrokom, tako ljudem kot na primer velikanom, na Tolminskem pa »divji babi«, ki je »z veliko plevelnico jez pri Sv. Luciji prekopala in naredila Soči novo strugo« (Rutar 1881: 686).

Ali je delovanje »divje babe« na tolminskem povezano s potresom 1348, kot dokazuje uvrstitev Tolmina med kraje, kjer je škoda omenjena (Hammerl 2000), bo potrebno še ugotoviti. Ob tem se postavljajo tudi vprašanja podora Matajurja, uničenja vasi Molida in razumevanje zgradbe prostora (Kraavanja 2007: 98–100), hkrati pa tudi vprašanje, na

kateri dogodek se nanaša zgodba o rodiškem kačonu, lintvarju, ki živi na Ajdovščini na vrhu Čuka, kamor je še leta 1787 romalo do enaindvajset procesij letno (Peršolja 2000: 196); tam so namreč še ob koncu 19. stoletja po maši hodili k lintverju (Hrobat 2004: 66).

Zaradi spornosti verovanja v moč in delovanje mitoloških bitij, kot sta zmaj in riba Faronika, so namreč tudi zgodbe o potresu, na katere so se nanašale, v očeh sodobnikov izgubljale pričevalnost. S tem pa je mogoče zaokrožiti niz razlogov, ki so veliki potres leta 1348 na Slovenskem skoraj izrinili iz kolektivnega spomina.

UČINKI POTRESA LETA 1348 NA SLOVENSKEM IN RAZLOGI ZA NJEGOVO ZAMOLČANOST

Pregled dogajanja na območju današnje Slovenije, povezanega s časom velikega potresa 1348 in obdobja po njem,¹⁴ kaže, da imajo nekatera pričevanja historiografov večji pomen, kot je veljalo doslej. Ta pregled namreč potrjuje ugotovitve, da je ta potres prizadel prebivalce na »Koroškem, Štajerskem, Kranjskem in vse do morja« (Muchar 1859: 316) oziroma da je prizadel vse dežele od Adrije do Donave, najhuje pa Koroško in Kranjsko (Gruden 1910: 237).

Dogodki, ki so sledili potresu, razvidni predvsem iz pričevanj o priseljencih in iz imen novih naselij, iz preimenovanj naselij, ki so bila zaradi porušenosti neprimerna za obnovo, in iz drugih pričevanj, vključno z zapoznelo gotiko, hkrati pa tudi ljudsko verovanje, povezano z zmajem in ribo Faroniko, kažejo na to, da je imel potres na Slovenskem usodne posledice: niso se le rušili gradovi, samostani, cerkve in mesta, temveč so se podirale gore in odtekala jezera. To je nedvomno močno prizadelo trgovske poti, otežilo komunikacijo in obveščanje o posledicah potresa, do vnovične vzpostavitve prometne mreže pa je minilo poldrugo desetletje. Obveščanje o potresu je onemogočala tudi škoda v samostanih, saj so bili starejši samostani »ob glavnih cestah, kjer je bil živahen promet« (Gruden 1910: 127); pomen trgovcev in potujočih menihov pri prenosu informacij je razviden iz pričevanj o koroškem potresu.

Veliko število žrtev potresa in kuge, ki je sledila, je povzročilo prekinitev tradicije in izgubljanje pričevanj. Potres je prizadel predvsem zidane stavbe, torej gradove in mesta, s tem pa je posegel v tisto družbeno skupino, ki je imela širše družbene povezave in za katero je bila značilna večja razgledanost. Potreba po oživitvi gospodarstva in prometa je narekovala naselitev tujcev, kar je prenos izročila še bolj otežilo. Porušenost mest in naseljevanje tujcev v mestih sta ob upravni vezanosti na nemški jezik najverjetneje vplivala tudi na »nemški značaj« naših mest.

¹⁴ Za opozorilo na ta potres se zahvaljujem Matevžu Bergantu iz Kamnika, za pomoč in oporo pri iskanjih in pri pisanju članka pa možu Franciju Klobčarju. Pri iskanju posamičnih podatkov, pri posredovanju virov ali pri prevodih so mi pomagali še ing. Jaromír Kubů, Státní hrad Karlštejn, dr. Eckhard John, UNI Freiburg, dr. Gerald Porter, Univ. of Vaasa, mag. Tatjana Dolžan Eržen, Gorenjski muzej Kranj, dr. Marjeta Pisk, dr. Jožica Škofic in Leon Drame, ZRC SAZU, Tadeja Šubic, ZVN, območna enota Kranj, Iztok Čebašek, Golice, Vido Kregar, Volčji Potok, mag. Vanda Rebolj, Kamnik, Marko Slapnik, Poseben Dan, Solčava, Barbara Strajnar in Boris Ravbar, Občina Kamnik. Vsem iskrena hvala.

Novi naseljenci oziroma prebivalci novih naselij niso skrbeli za ohranjanje izročila: pozornost je veljala vnovični normalizaciji razmer, ne pa spominu na katastrofo. Še posebej pa izročila o prejšnjih prebivalcih in o potresu niso ohranjali tisti prišleki, ki so na porušenem območju iskali premoženjske koristi; zanje so bile zanimive le zgodbe o bogastvu oziroma zakladih, kar kaže primer Nemca Martina, ki je iskal zaklad na Malem gradu v Kamniku (Valvasor 1689, XI: 543). Na delež »povzpeticov in priseljencev« kaže tudi nabor družin, ki so ob koncu 14. stoletja pošiljale svoje hčere v samostan Velesovo (Kos 1996: 40). Priseljevanje, dokazano z dialekti in s toponimi, pa je povzročil predvsem potres, saj je kuga prizadela tudi druge evropske dežele.

Poleg prekinitve tradicije in porušenosti, ki je oteževala prehodnost območij, je izročilo slabila tudi stigmatizacija. V okviru tedaj veljavnih predstav je bil namreč potres, v skladu s svetopisemskim zgledom o Sodomi in Gomori, razumljen kot kazen za grešno življenje. Zgodbe, kjer so bili prebivalci porušenih gradov in mest kaznovani za ošabnost in trdosrčnost, so bile zelo uporabne za berače, ki so si z njimi služili vsakdanji kruh.

Razlaga o kazni za grešno življenje se je ohranila tako v zgodbah o porušenih gradovih in mestih kot v izročilu o poplavljenju dolin: Vrbsko jezero je po teh predstavah nastalo »za kazen grešnim prebivalcem, ki so poprej zelo srečno živeli v tisteh dolini« (Rutar 1881: 684). Podobna je bila tudi povedka, ki je razlagala nastanek blejskega jezera, naslanja pa se na kršenje prepovedi plesa in godbe okrog romarske cerkve (Rutar 1881: 685). Nastanek jezera je bil torej kazen za veseljačenje na svetem kraju oziroma ob verskih praznikih ali pa za druge grehe, predvsem za odrekanje miloščine revežem. Tako so ljudje pojasnjevali tudi nastanek Rabeljskega jezera (Rutar 1881: 686) in celo podor Dobrača oziroma poplavljenje Ziljske doline (Kotnik 1924: 79–80). Tudi zgodba o Molidi poudarja predvsem ošabnost in objestnost njenih prebivalcev ([Dolenc] 1977: 15). Čeprav se pričevanja o razlitjih jezer in o potresih lahko nanašajo na različne dogodke, je stigmatizacija zaznamovala prenos izročila, torej tudi pričevanja o potresih.

Ob tem so bili ljudje, ki so se ob preživetju grozi vnovič zatekli v predstavnost svet predkrščanskega izročila in so si potres razlagali predvsem z rušilno močno zmaja in ribe Faronike, deležni nasprotovanja katoliške Cerkve. To verovanje je bilo v okviru krščanskega pogleda na svet sporno, s tem pa je slabelo tudi pričevanje o sami katastrofi, torej o potresu. Kot dokazuje zapis o odteklek jezera, ohranjen v kamniškem frančiškanskem samostanu, pa je bilo vključevanje zmaja kot povzročitelja katastrofe lahko tudi sestavina pisnega pričevanja o strašnem dogodku; poznejše prebiranje teh zapisov je zaradi mitoloških elementov znikalo tudi verodostojnost opisov samih katastrof. Pričevanja o usodnih dogodkih in mitoloških bitjih kot o ljudskem razumevanju vzrokov zanje, o zmaju in ribi Faroniki, so se ob spreminjanju pogleda na svet v stoletjih postopno spremenila v povedke o teh bitjih in njihovih aktualnejših ali lokalno zanimivejših razlagah za njihovo nenavadno pojavnost. Te povedke so, pogosto zaznamovane z nacionalno ali lokalnopromocijsko razsežnostjo, v procesu nacionalizacije kulture hitro izrinile izročilo, ki ni vsebovalo teh sporočil, s tem pa so brisale tudi spomin na usodne dogodke.

Za prezrtost učinkov potresa leta 1348 na Slovenskem torej ni krivo le pomanjkanje pričevanj, temveč tudi same interpretacije, tako interpretacije nosilcev izročila kot interpretacije tistih, ki so ga zapisovali ali preučevali.

Potres leta 1348 je bil iz teh razlogov zelo izrinjen iz socialnega spomina Slovencev. Ker je bilo zaradi razsežnosti potresa in prizadetosti infrastrukture pričevanj o tem malo ali pa so zbledela oziroma se zaradi navzočnosti mitoloških sestavin niso zdeli relevantna, je bil ta potres večinoma tudi premalo opažen v raziskavah. Neizpričanost učinkov tega potresa na Slovenskem zato ni nudila ustreznih virov za tiste raziskave tega potresa, ki so se usmerjale na širše gradivo.

O škodi ob potresu leta 1348 v osrednjeslovenskem prostoru tako pričajo le naključno ohranjeni podatki, ki jih je selektivnost pri ohranjanju že zabeleženih poročil še dodatno zmanjševala. Ta pričevanja, oprta tudi na jasne dokaze o odtoku jezera na Jezerskem in jezera v Matkovem kotu, pa pomenijo še en dokaz za pozno razliti je kamniškega jezera oziroma za verjetnost, da je jezero odteklo ob potresu leta 1348. Na to, da je povezava med Malim in Starim gradom ob potresu leta 1348 lahko vodi odprla pot, kaže tudi dokaz o votlini v malograjskem hribu (Schumi 1884–1887: 249; R[utar] 1894: 377). Pomembna so tudi pričevanja iz časa po potresu. V letu 1349 se omenja »kapelanija sv. Mihaela v kostnici na kamniškem pokopališču« (Koblar 1893: 21). V neposredni okolici Kamnika, na »Štutenpohu«, se je ohranil spomin na kolonizacijo Kamnika, potem ko »je val iz jezera [...] odplaknil Šutno«: »Potem so pa prišli drugi ljudje in so hiše znova postavili in to lesene. Hiše v mestu so bile kamnite in ‚nobel‘. To niso bili Kamničani, bili so drugi ljudje, ‚en gemajn folk‘, zato jih Kamničani niso marali.« (Rebolj 2016)

V istem okolju je živel tudi spomin na samostan na Mengeškem polju. Po izročilu naj bi služil »gospodi s Habacha«, z gradu Jablje, menihi pa so obdelovali velika polja (več Rebolj 2016). Ob različnih pogledih na obstoj rimske postaje Ad Quartodecimo na tem območju (Gabrovec 1975) je tudi ustno izročilo o tem samostanu doživelo močno nasprotovanje, ne glede na to, da so bili starejši samostani na Slovenskem povezani s prometnimi potmi (Gruden 1910: 127). Jasne posledice razliti je jezera pa kažejo naplavine v Domžalah, razkrite ob zemeljskih delih v zadnjih letih, ki se razlikujejo od naplavin Kamniške Bistrice (več Rebolj 2016). K razmisleku o potresu pa tudi na tem območju poleg Šutne vodijo toponimi, kot so ledinsko ime Hude njive pod Kamnikom, vas Hudo pri Homcu in naselje Groblje.

Izročilo o moči potresa v kamniški okolici pa je ob primerjavi s sočasnim dogajanjem na Slovenskem dobilo dodatno pričevalnost, posebno v navezavi na kamniški grb oziroma ribo Faroniko in na zmaja. Zmaj, »lintver«, za katerega so tudi marsikje drugje verjeli, da biva v gorah in da jih ogroža, je v dojemaju prebivalcev pod Kamniškimi planinami ohranil svojo moč. Še danes je navzoč spomin na verovanje, da ta »lintver« živi pod Kamniškim vrhom, v neposredni bližini Grohata, ki je ljudsko poimenovanje za podrtje oziroma polom (Badjura 1957: 92), in Hudega konca. V spominu se je ohranilo tudi pričevanje, da so domačini kljub nasprotovanju domačega duhovnika ob določenih priložnostih hodili v dolino Bele k določeni skali, griči, spomin na podobo obredja in na lokacijo griče pa se je izgubil. Sama griča je ohranila svoj pomen: na to mesto so še v začetku 20. stoletja nosili jedi v času blagoslova pred veliko nočjo.¹⁵ Prav v tem okolju

¹⁵ Informacije je od stare matere Maričke Gradišek, p. d. Jerinčkove, oskrbnice in kuharice na Kamniškem sedlu, ohranil publicist Iztok Čebašek.

pa se je ohranil spomin na staro verovanje v zmaja, vera, da potres nastane zato, ker z njim narava zmaja pokonča, če pride iz gore. »Včasih so pa takole rekli, če je ven skočil, da je vse za njim drlo toliko časa, da ga je podsulo« (Podbrežnik Vukmir 1999: 13).

Iskanje odgovora na vprašanje, ki se je postavilo ob razpravi o kamniškem jezeru, je tako razkrilo niz pričevanj o razlogih za prežrtost razlitja jezera, torej vrsto dokazov o potresu leta 1348. Podoba teh pričevanj pa v mrežo krajev, kjer je bil ta potres znan doslej, s tem vnaša nova spoznanja, ki bodo lahko ovrednotena le v interdisciplinarnem nadaljevanju teh iskanj.

LITERATURA

- Badjura, Rudolf, 1957: *Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje*, II. del. Ljubljana (tipkopis).
- Bezlaj, France, 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Borst, Arno, 1981: Das Erdbeben von 1348. Ein historischer Beitrag zur Katastrophenforschung. *V: Historische Zeitschrift* 233, 529–541.
- Cerkev v Golem Brdu. http://www.brda.si/znamenitosti/sakralna_dediscina/2012051415140511/Cerkev%20v%20%20Golem%20%20Brdu/ (10. 2. 2017).
- Cevc, Emilijan. 1958. Veronika z Malega gradu. *Kamniški zbornik* 4, 111–145.
- Cremonesi, Arduino, 1978: Potresi v zgodovini Furlanije. Kronika (prevod Stanko Murovec). Časopis za krajevno zgodovino 26, 71–82.
- Cvetek, Marija, 1993: *Naš voča so včas zapodval. Bohinjske pravljajce*. Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi 5).
- Dimitz, August, 1874: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, I. Laibach: Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- [Dolenc, Janez], 1977: Pripovedi iz Breginjskega kota. *Glasnik SED* 1, 14–15.
- Dolenc, Jože, 2000: Rudarski in fužinarski kraj Železniki. *Loški razgledi* 47/1, 359–362.
- Fatur, Silvo; Šajn, Srečko, 2008: Zmaj v Postojnski jami. https://sl.wikisource.org/wiki/Zmaj_v_Postojnski_jami
- Gabrovec, Stane, 1975: Mengeš. V: Gabrovec, Stane idr. (ur.), *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za arheologijo, 193.
- Golež Kaučič, Marjetka, 2013: Riba Faronika. Bitje voda in sveta v izročilu in v sodobnih interpretacijah. V: Deteilić, Mirjana; Delić, Lidija (ur.), *Aquatica, Literature, Culture*. Beograd: Institute for Balkan Studies of the Serbian Academy of Sciences and Arts (Special editions 122), 261–279.
- Grafenauer, Ivan, 1956: *Zmaj iz petelinjega jajca*. Razprave/Dissertationes II, Ljubljana: SAZU, 311–333.
- Gruden, Josip, 1910: *Zgodovina slovenskega naroda*, I. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu.
- Hammerl, Christa, 1992: *Das Erdbeben vom 25. Jänner 1348 – Rekonstruktion des Naturereignisses*. Diss. Univ. Wien.
- Hammerl, Christa, 2005: *Historische Erdbeben in Kärnten mit besonderer Berücksichtigung des Bebens vom 4. Mai 1201*. Arb. Tagg. Geol. B.-A. Gmünd. https://opac.geologie.ac.at/www-wopacx/www-wopac.ashx?command=getcontent&server=images&value=ATA_2005_125.pdf (27. 2. 2017)

- Hammerl, Christa, 2000: *The earthquake of January 25th, 1348, discussion of sources*. EC project »Review of Historical Seismicity in Europe« (RHISE) 1989–1993. http://emidius.mi.ingv.it/RHISE/ii_20ham/ii_20ham.html (14. 2. 2017).
- Hicinger, Peter, 1859: Zgodovinske reči. *Kmetijske in rokodelske novice*, 17/21, 25. 5, URN:NBN:SI-DOC-85RRQDFM from <http://www.dlib.si>, file:///C:/Users/mklobcar/Downloads/Zgodovinske_URN-NBN-SI-DOC-85RRQDFM.pdf (9. 1. 2017).
- Hödl, Günter, 1987: »Und die Glocken läuteten von selbst!« Das Kloster Arnoldstein und die Erdbebenkatastrophe von 1348. V: Härtel, Reinhard (ur.), *Geschichte und ihre Quellen*. Graz Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 149–156.
- Hrobat, Katja, 2004: Ustno izročilo o lintverju kot indikator ritualnega prostora antične skupnosti Ajdovščine nad Rodikom. *Studia mythologica Slavica* 7, 63–78.
- Hrovatin, Ivan M., 2007: Izročilo o jezeru in zmaju kot kozmogonski mit. *Studia mythologica Slavica* 10, 105–115.
- Ilešič, Svetozar, 1956: Dobrač, podrta gora nad slovensko zemljo. *Planinski vestnik* 12/ 2, 56–63.
- Ivančič Kutin, Barbara, 2012: Folklorno izročilo Breginjskega kota iz Dijaškega arhiva Janeza Dolenca. V: Lucia Trusgnach; Namor, Iole (ur.), *Trinkov Koledar za leto 2013*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko, 180–195.
- Jukič, Greta idr. (ur.), 2006: *Nekoč je bilo jezero. Storijske naše davnine. Es war einmal ein See. Sagen unserer Vorzeit*. Prevalje, Pliberk / Bleiburg: Občina Prevalje.
- Kahteran, Anđela, 2013: *Geografska analiza priseljavanja v Postojno*. Seminarska naloga na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Karničar, Andrej, 1987: *Jezerne storije*. Ljubljana: ČZD Kmečki glas (Glasovi 16).
- Karničar, Andrej, 1998: *Jezerne kronike. Jezersko v ustnem izročilu*. Kranj: Gorenjski muzej Kranj (Gorenjski kraji in ljudje 8).
- Karta slovenskih narečij z večjimi naselji. Slovenski lingvistični atlas. http://www.fran.si/204/sla-slovenski-lingvisticni-atlas/datoteke/SLA_Karta-narecij.pdf (5. 4. 2017).
- KLDB: Krajevni leksikon dravske banovine, 1937. Ljubljana: Zveza za tujski promet za Slovenijo v Ljubljani.
- Klobčar, Marija. 2011. "Voda, jaz ti darujem od dna do dna ...". Pesemske sledi verovanja v nadnaravno moč vode. *Studia mythologica slavica* 14, 181–193.
- Klobčar, Marija, 2015: Pozabljeni Kamnik in njegovo jezero. *Studia mythologica Slavica* 18: 81–109.
- Koblar, A[nton], 1893: Drobtinice iz furlanskih arhivov. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, III., 19–23.
- Koblar, A[nton], 1892: Železniki. *Dom in svet* 5/6, 271–273.
- Kocbek, Fran, 1926: *Storije. Narodne pripovedke in pravljice iz gornjegrajskega okraja*. Celje: Goričar & Leskovšek.
- Komac, Blaž; Zorn, Matija, 2007: *Pobočni procesi in človek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Geografija Slovenije 15).
- Kos, Dušan, 1996: V primežu pobožnosti, karierizma in samopreskrbe. *Zgodovinski časopis* 50, 21–46.
- Kosi, Miha, 1998: *Potujoči srednji vek*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.
- Kotnik, France, 1924: *Storije 1. Koroške narodne pripovedke in pravljice*. Prevalje: Družba sv. Mohorja (Mohorjeva knjižnica 3).
- Kravanja, Boštjan, 2007: *Sveti svet*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kronika Hrenovice, b. n. l.; prepisal kurat Franc Rupnik, 1935. Hrani Župnijski urad Hrenovice.

- Kronika župnije Gozd. Nadškofjski arhiv v Ljubljani.
- Kropej, Monika, 2008: *Od ajda do zlatoroga. Slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Kumer, Zmaga idr. (ur.), 1970: *Slovenske ljudske pesmi* I. Ljubljana: Slovenska matica.
- Lapajne, Janez, 1987: Veliki potresi na Slovenskem – I. *Ujma* 1, 55–57.
- Logar, Tine, 1993: *Slovenska narečja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Logar, Tine, 1996: Rovtarska narečja. *Enciklopedija Slovenije* 10, Ljubljana, 295–296.
- Majciger, Janez, 1883: Voda in njene moči v domišljiji štajerskih Slovencev. *Kres* 3, 601–604.
- Makarovič, Gorazd, 2001: Zmajске predstave in njihovi pomeni na Slovenskem. *Traditiones* 30/2, 27–52.
- Muchar, Albert, 1859: *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, VI. Graz: Damian und Sorge.
- Nohl, Johannes, 2015: *Der Schwarze Tod. Eine Chronik von Pest*. Hamburg: Severus Verlag.
- Orožen, Janko, 1936: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*, I. *Gradovi in graščine ob Savinji, Sotli in Savi*. Celje: samozaložba.
- Ovsec, Damjan J., 2001: Od argonavtov do metropole. V: Marija Stanonik (ur.), *Bela Ljubljana*, Ljubljana: Kmečki glas (Glasovi 23), 11–26.
- [Pajk], J[osip], 1873: K narodnej mitologiji. *Vestnik. Znanstvena priloga »Zori«*, 2, 176.
- Peršolja, Jasna Majda, 2000: *Rodiške pravce in zgodbe*. Ljubljana: Založba Mladika.
- Podbrežnik Vukmir, Breda idr., 1999: *Veronika z Malega gradu. Ljudsko pripovedno izročilo s Kamniškega*. Kamnik: Matična knjižnica Kamnik.
- Podbrežnik Vukmir, Breda; Kotnik, Irena. 2009. *Čuden prečudež. Folklorne in druge pripovedi iz Kamnika in okolice*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Posip Dobrača, 1850: *Slovenska bčela*, 1/6, 169.
- P[arapat], J[anez], 1873: K narodnej mitologiji. *Vestnik. Znanstvena priloga »Zori«*, 1/11.
- Rebolj, Vanda, 2016: *Reminiscence in spomini*. Tipkopis, hrani avtorica.
- Resman, Blaž, 1998: Stiški samostan. *Enciklopedija Slovenije* 12, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Rutar, Simon, 1881: Slovenske pripovedi o jezerih. *Ljubljanski zvon*, 1/11, 681–687.
- Rutar, Simon, 1882: *Zgodovina Tolminskega. Zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec, in Cerkno*. Gorica: Hilarijska tiskarna.
- R(utar) S(imon), 1894. Kamnik, zemljepisno-zgodovinski spis. *Ljubljanski zvon* 6, 376–377.
- Rutar, Simon, 1885: Pozoj. *Kres* 5/1, 41–45.
- Santonino, Paolo, 1991: *Popotni dnevniki 1485–1487*. Celovec, Dunaj, Ljubljana: Mohorjeva založba.
- Savenc, Franci, 2015: Stresla se je zemlja. *Gore-ljudje*, 7. 2., <http://www.gore-ljudje.net/novosti/115479/> (6. 4. 2017).
- Schumi, Franz, 1884–1887: *Urkunde- und Regestenbuch des Herzogthums Krain*, II. Laibach (samozaložba).
- Stanonik, Marija, 2005: *Nekoč je bilo jezero*. Škofja Loka: Muzejsko društvo Škofja Loka (Loški razgledi, Doneski 10).
- Stele, France. 1922–1928. *Politični okraj Kamnik*. Ljubljana: Umetnostno-zgodovinsko društvo.
- Stele, France, 1969: *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Stražar, Stane, 1979: *Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro*. Moravče: Odbor za izdajo knjige Moravska dolina.

- Šifrer, Živko, 1968a: Spodnje Bitnje. V: Savnik, Roman idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije I*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 168.
- Šifrer, Živko, 1968b: Šutna. V: Savnik, Roman idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije I*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 170.
- Šifrer, Živko, 1968c: Žabnica. V: Savnik, Roman idr. (ur.), *Krajevni leksikon Slovenije I*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 174.
- Štupar, Boris, 2008: Ljudje pod Košuto. Gore-ljudje, *Gorenjski glas*, 24. 4. <http://www.gore-ljudje.net/novosti/35756/> (6. 4. 2017).
- Šumrada, Janez in Tone Ferenc, 1991: Kočevarji. *Enciklopedija Slovenije* 5, Ljubljana: Mladinska knjiga, 179–181.
- Torkar, Silvo, 2009: Krajevna imena v občinah Postojna in Pivka. V: Fikfak, Jurij, *Postojna. Upravno in gospodarsko središče*. Postojna: Občina Postojna.
- Valvasor, Johann Weichard Freiherrn, 1877 [1689]: *Die Ehre des Herzogthums Krain*, XI, XV, Faksimile. Rudolfswerth: J. Krajec.
- Vider, Valent, 2004: *Zapiski o Solčavi in njeni okolici*. Prispevki k zgodovinskemu in etnografskemu gradivu. Solčava: Občina Solčava.
- Vijanski, Janko, 1857: Povest od jezera v skalski dolini. *Novice*, 25. 7., 15/59, 236.
- Vršnik, Joža – Robanov, 1956: Jezero v Matkovem kotu. *Planinski vestnik* 12/1, 38.
- Vršnik, Joža, 2005: *Preproste zgodbe s solčavskih planin*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Zorn, Matija, 2002: Podori na Dobraču. *Geografski vestnik* 74/2, 9–20.
- Wieseflecker, Peter, 2013: Mit in arhetip o koncu sveta. Podor Dobrača leta 1348 v kolektivnem spominu v Spodnji Ziljski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 84/4, 5–27.
- Wolfram, Richard, 1980: Brauchtum und Volksglaube in der Gottschee. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde.
- Zgodovina leskovške župnije, <http://www.zupnija-leskovec.si/o-zupniji/zgodovina> (10. 2. 2017).
- Zeiller, Martin, 1632: *Itinerarium Germaniae nov-antiquae. Teutsches Reyßbuch durch Hoch- und Nieder- Teutschland und angränzende unnd benachbarte Königreich / Fürsenthumb und Lande als Ungarn / Siebenbürgen / Polen / Schweden / Denmark / etc.* [...]. Strassburg: Zetzner. <https://books.google.si/books?id=olhOAAAACAAJ&pg=RA1-PA365&lp-g=RA1#v=onepage&q&f=false> (26. 1. 2017).

HIDDEN TESTIMONIES ON THE EARTHQUAKE OF 1348 ON THE TERRITORY OF SLOVENIA

MARIJA KLOBČAR

The basis for researching the testimonies relating to the 1348 earthquake was the study of the existence of Kamnik Lake, which led to the assumption that the earthquake had caused the lake to breach the natural dam (Klobčar 2015). The abovementioned study emphasises the question of why such a fateful event, the alleged spillage of the lake, had not been recorded in contemporaneous records. At the same time, some contradictions associated with the oral heritage connected to the lake have appeared.

The question of why the spill of Kamnik Lake has not been attested in the records has at least partially been answered by reliable reports of a large number of lakes existing in the past in Slovenian territory and testimonies on why they disappeared. The fact that lakes are a common geographical feature in Slovenia, however, do not confirm the existence of the Kamnik Lake, nor does it explain why the spill was not properly listed in records. Clarifying this issue has therefore led to the study of testimonies of the 1348 earthquake and a wider comparative study. Simultaneous scientific researches of this earthquake, long known as the Villach earthquake, have been characterised by significant discrepancies. This article does not encroach on these studies, but focuses on comparable events that occurred within the Slovenian lands.

Data on the damage inflicted by the 1348 earthquake are very scarce. Damage was recorded in Stari Kolovec pri Radomljah, Čušperk pri Grosupljem, Novi grad pri Podgradu near Ilirska Bistrica and in Maribor. Chronicles have also preserved some data on the effects of the earthquake in other locations around Slovenia, like the destruction of Kranj, the Sostro Castle (Ostri Vrh), Lipnica Castle near Radovljica, Ribnica in Carinthia (Reifnitz) and Rožek (Rosegg), while some places have not yet been identified. Damage to the Carniola and Carinthia regions is also mentioned in some other sources, including travelogues, while also mentioned is the damage in parts of Hungary and Styria.

Data on the effects of the 1348 earthquake in Slovenia are therefore highly selective, while evidence of its effects has gradually been decreasing. Besides Carinthia, Carniola and partly Styria were also mentioned in 19th century literature. Some writers, such as Peter Hicinger, Dr Albert Muchar and August Dimitz have, in connection with the chronicles and testimonies of earlier historians, written about the wider effects of this earthquake. The latter is described in greater detail by historian Josip Gruden, who based his research on the historical records found in various chronicles. Judging by his description, the earthquake affected an area stretching from the Adriatic Sea to the Danube, including Friuli, while the hardest hit were Carinthia and Carniola. Gruden was aware of the effects of this earthquake and how the Carniola region had been overlooked in these reports.

He also linked this earthquake with the testimony about the destruction of Old Tržič in Upper Carniola.

The Kamnik Lake's spillage supposedly occurred at the same time as the destruction of Old Ljubelj. The fate of the Kamnik Lake in this part of the country is not an isolated account, for the lakes in Jezersko and Matkov kot in the Kamnik-Savinja Alps region are also mentioned in oral tradition as well as written records. It is believed that both lakes spilled their banks in 1348. This account has not only been passed down through many generations, but is also supported by material evidence. The existence of the lake in Jezersko and its overflowing is made evident by the existence of mountain farms, which in the 15th century migrated to the site of the former lake bottom, with old routes, moorings for boats, toponyms and administrative affiliation to Eisenkappel. The earthquake triggered the overflowing of the lake, something that the locals had wished for all the while, thus giving them the fertile soil down in the plain. In addition to the detailed testimonies relating to the spill of the lake at Matkov kot, the year of the earthquake had also been carved into a rock, which could still be seen in the 19th century.

According to folk tales, a dragon was the reason behind the lake breached the natural dam at Matkov kot. This mythological creature was also blamed for spilling the Kamnik Lake. After the disaster, the fear remained that the enraged dragon would once again return, which is why people on both sides of Olševa, where the dragon lived, made offerings for church masses. Besides the dragon, the image of fish Faronika was also depicted on the façade of the church at Solčava. Dragon and fish Faronika therefore expressed the fear of an earthquake felt among the locals, who tried desperately to protect themselves against future afflictions, while also representing a symbol of the past disaster.

Evidence linked to the area of the Kamnik-Savinja Alps, which hint toward the likelihood of why the Kamnik Lake spilt over during that fatal earthquake on 25 January, 1348, does not reveal why, with the exception of the record stored in the Franciscan monastery, no concrete reports exist. The answer to this question should therefore be sought throughout the wider Slovenian territory of that time and in a comparative review of mythological depictions of the dragon and fish Faronika around other Slovenian regions.

The 1348 earthquake occurred after a decade of major catastrophes, marked by the emergence of locusts, large drops in temperature, floods, hurricanes, fires, as well as the above-mentioned earthquake being followed by numerous aftershocks. In the year of this earthquake, Europe had been struck by a terrible plague, affecting our region the following year. The plague therefore affected Slovenian territories as well as other areas around Europe, which made explaining the events that occurred after the quake much harder.

Already in 1348, the year of the earthquake itself, the Furlans immigrated to Železniki and re-established the ironworks tradition in this area. This points to the arrival of foreigners in the Selca Valley soon after the earthquake and the revival of these activities that had once been so very important to this region.

Evidence of immigration is also reflected in the spoken dialect: Železniki belongs to the so-called Selce dialects, a dialect, therefore, very closely connected to the “rovtarska” dialect group.

The link between the “rovtarska” dialects and immigration is well known. Such linguistic influence of the German-speaking population, as attested to by this dialect, in addition to past immigration, testifies to the fact that this area was strongly influenced by colonisation. This is likely to have caused a substantial depopulation of the area and great damage to the economy, which is reflected in the example of Železniki. A major change in this area of countless dialects is reflected in the split lake in the Poljanska Valley and in the changes in gravitation of this area. Changes in the sacral-administrative sense are also known to have occurred in Bohinj, while colonisation was also well documented in oral tradition in Bohinj. Distinct and clear testimonies regarding immigration were in Kočevsko; one of the interpretations of the Kočevje Germans’ language has its roots in the settlement of three hundred families of rebellious Frankish-Thuringian farmers in 1349.

The colonisation of certwathain localities or regions in what is now Slovenia thus points to a connection with the earthquake in 1348. In the mid-14th century, significant changes occurred in the infrastructure of Slovenian territories. Intervention in transport infrastructure, connected also to some administrative changes, shows the reconstruction of transport and trade, and thus also the rehabilitation of damages incurred by the earthquake, and is consequently evidence of an earthquake occurring in the first place. Between 1357 and 1371, the Counts of Celje reigned over a number of important princely dominions, towns and important turnpikes. This sheds a new light on the founding of a new town in 1365 – the town of Novo Mesto, which was founded six years before the Turkish conquest of Macedonia or forty-three years before their first raid on Slovenian territory.

The destruction is also mentioned in toponyms at Šutna. Later, in 1368, the area was named after the collapse at Dobrač. Šutna’s toponym is also shared with other areas where Slovenians live. In addition to the Kamnik suburb of Šutna there is also the settlement in Šmartno ob Dreti and in Brestanica in Styria, a village near Kostanjevica in Lower Carniola and one in Žabnica in Upper Carniola. The Slovenian equivalent of the Carinthian name for Šutna Podertje, the settlements of Razdrto are in Šentjernej and under the Nanos hill, while the area of Postojna some toponyms indicate signs of colonisation.

Therefore, the 1348 earthquake in today’s Slovenia wiped entire villages off the map and made room for new ones, while most of the reconstruction of the country took place in the middle of the sixties of the 14th century. The destruction of villages, empty spaces, the settlement of new residents and very limited communication disrupted the flow of information, creating a void in our nation’s collective memory. Stories of disappeared settlements and the relocation of churches, such as at Sela in Kamnik or the construction of a house on the foundations of the Gothic church in Križevska village in the parish of Moravče are all evidence of this dark period of breakdown in communication.

The 1348 earthquake interrupted the tradition, which was already familiar with Gothic architecture. Our so-called backwardness, recognised as a fundamental feature of our Gothic style, is therefore a sign of creativity, which appeared during reconstruction after the earthquake. One of the consequences of the earthquake is also the depiction of St. Christopher, the patron saint against calamity, found on the outside facades of the churches, as well as depictions of St. George. Most of these representations emerged during the second half of the 14th century. In some frescoes the fish Faronika or even dragons appear at St Christopher's feet.

The observation of social and infrastructural changes that occurred on Slovenian territory during that time, mainly in the 1360s, and the depiction and interpretation of St. Christopher and St. George portraying a clearer image, were backed by some mythological explanations. Places which in the mid-14th century had recorded these great changes are often associated with the tradition of the dragon or serpent. People generally believe that the dragon caused the earthquake and the destruction that followed, while a belief was also maintained that the earthquake occurred in order to destroy the dragon because it had left its dwelling place in the mountain.

In the mid-14th century, the Church sought to supplant the pre-Christian belief of the dragon by emphasising the role of St George, often in conjunction with Saint Margaret. When the local's fear of the dragon subsided, other stories appeared about how the dragon, Lintvern, was defeated by brave individuals, for example, in Postojna, Ljubljana and Klagenfurt. However, the original message was preserved in certain places through folklore and records of the earthquake. On the basis of this tradition the image of the dragon in Klagenfurt's coat of arms points to a connection with the earthquake. This link might be the case even in Ljubljana.

In connection with the earthquake, besides the dragon, another mythological creature appears in old Slovene folklore - the fish called Faronika. It was believed that it was the latter's movement which caused the earthquake, while its sinking would even bring the end of the world. These interpretations were recorded in the central Slovenian territory and Tolmin in the folksong tradition and various depictions, as well as in areas of "rovtarska" dialects. This is also what the fresco in Solčava depicts, where the connection with the earthquake in 1348 was established. Using the fish Faronika in the decades after the great earthquake suggests a link with the fatal event, but subsequently this connection to the earthquake was lost, and Faronika became a mermaid. The idea of mythological creatures is also present in the stories about the destruction of castles or settlements, where the image of the cause of the earthquake no longer exists—yet its activities have been witnessed in surrounding areas and regions.

As is evident from the events that followed the earthquake, from certain toponyms and testimonies reflected in folklore and in opposition to this belief, the earthquake of 1348 had terrible consequences. Not only did it demolish castles, monasteries, churches and whole towns, but it also eroded mountains and spilled lakes. This undoubtedly seriously affected trade routes and made it more difficult to communicate, thus also hampering the information we have about the quake

today. The large number of victims of the earthquake and the plague that followed led to a significant break with tradition.

The earthquake mostly affected brick buildings, castles and cities, and therefore had an impact on those social groups with broader social connections who were characterised by a greater amount of knowledge. The need for economic recovery and transport brought about the settling of foreigners, which further hampered the flow of tradition and information. The destruction of towns and the settling of foreigners in urban areas had, along with influencing administrative ties to the German language, affected the “German character” of our towns.

Stigmatisation also had a powerful impact on the loss of oral tradition. The interpretation of the penalty for living a sinful life was maintained in both the stories of ruined castles and towns as well as in the tradition of flooded valleys. The integration of the dragon as a cause of the disaster, which was also a component of written testimonies of the terrible event, diminished the value of the descriptions of the catastrophes.

The fact that so little is known about the 1348 earthquake is therefore not only due to the lack of testimonies, but also the very interpretations surrounding its causes, as interpretations of the bearers of tradition as well as the interpretation of those who compiled or studied it. For the aforementioned reasons the earthquake of 1348 was expelled from the social collective memory of Slovenians, as well as lacking in many historic studies.

An improved image of the testimonies regarding the earthquake in territories of Slovenia shows the need for a renewed reflection on the effects of the 1348 earthquake. These testimonies could also represent yet more proof that the Kamnik Lake breached the natural dam by the earthquake in 1348. It is explained by a comparative review of mythological traditions, tied to the dragon and fish Faronika. Veronika, depicted in Kamnik’s coat of arms, succeeded the mythological creature fish Faronika. Also explained is the image of the dragon, which in folk belief lives under Kamnik Hill. The fact that the link between the Small and Old castle during the earthquake of 1348 could have been broken is also shown in the evidence of the cave in Mali Grad hill that has up until now been ignored, yet its existence stretches as far back as 1263. These testimonies require research into these issues through the scope of other disciplines.

